

ISOPHOS

Yıl/Year: 2025

Cilt/Vol: 7

Sayı/Num:14

Yaz/Summer

ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi

ISophos: International Journal of Information,
Technology and Philosophy

ISSN: 2651-463X

ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi
ISophos: International Journal of Information, Technology and Philosophy

Derginin Sahibi/Owner

Kedidedi Yayıncılık Bilişim Danışmanlık Hizmetleri

Kurucu Baş Editör / Founding Editor in Chief

Şevki IŞIKLI / Marmara University -Türkiye

Editör Yardımcıları / Assistant Editor

Alaattin ASLAN / Marmara University -Türkiye

Sertaç DALGALIDERE / Trakya University -Türkiye

ISophos Yayın Kurulu / Editorial Board

Şevki IŞIKLI / Marmara University -Türkiye

Özhan TINGÖY / Marmara University -Türkiye

Haldun NARMANLIOĞLU /Marmara University -Türkiye

Sertaç DALGALIDERE / Trakya University - Türkiye

Aysel DEMİR / Kırıkkale University - Türkiye

Sekreteryaya / Sekreteriat

Mert KÜÇÜKVARDAR / Marmara University - Türkiye

Satı Önder UFUK

Tashih / Redactuer

Duygu Küçüköz AYDEMİR

Web Sayfası Yöneticisi

Satı Önder UFUK

Kapak ve İç Tasarım

Abdulkadir BÜYÜKBİNGÖL / Gelişim University - Türkiye

İletişim Adresi

Kedidedi Yayıncılık Atatürk Mah. Sedef Sok. No:32/B Lüleburgaz / Kırklareli
iletisim@isophos.org

Danışma Kurulu
Advisory Board

Şevki IŞIKLI
Marmara University/Türkiye

Özhan TINGÖY
Marmara University/Türkiye

Ahmet Zeki ÜNAL
Bursa Teknik University/Türkiye

Celal YEŞİLÇAYIR
Gümüşhane University/Türkiye

Aysel DEMİR
Kırıkkale University/Türkiye

Haldun NARMANLIOĞLU
Marmara University/Türkiye

Sertaç DALGALIDERE
Trakya University/Türkiye

Vedat ÇAKIR
Selçuk University/Türkiye

Ebru DEMİR
Milli Eğitim Bakanlığı/Türkiye

İmran DEMİR
Marmara University/Türkiye

Sırrı DÜĞER
Yalova University/Türkiye

Naci İSPİR
Atatürk University/Türkiye

Mustafa Sami MENCET
Akdeniz University/Türkiye

Mevlüt ALBAYRAK
Süleyman Demirel University/Türkiye

Uluslararası Danışma Kurulu
International Advisory Board

Lala JABBAROVA
Baku State University/Azerbaijan

Walter PFANNKUCHE
Kassel University/Germany

Yusuf YURDİGÜL
Kyrgyz-Turkish Manas University/Kyrgyzstan

Recai AYDIN- Bosnia Herzegovina
Uluslararası Saraybosna University/Bosnia Herzegovina

Nikos PANAYOTOPOULOS
National and Kapodistrian University of Athens / Greece

Kamala PANAHOVA
Baku State University / Azerbaijan

Nazakat KARIMOVA
Baku State University / Azerbaijan

Kamala GAHRAMANOVA
Baku State University / Azerbaijan

Vafa ISGANDAROVA
Baku State University / Azerbaijan

Almaz NASIBOVA
Baku State University / Azerbaijan

İÇİNDEKİLER**Dijital Obezitenin Lise Öğrencilerinde Sınıf İçi Akran Etkileşim Kalitesi Üzerindeki Etkileri**

Zerrin Yıldırım, Sude Kaya, Büşra Kılıç, Beyza Yıldırım 1-11

Ütopya mı, Düşünce Deneyi mi? Platon'un Devlet'ini Anakronizm Eleştirisiyle Yeniden Okumak

Neslihan Köşger12-23

Bilincin Nitelikleri Üzerine Panpisişist Bir İnceleme

Semra Ağaç Sucu24-38

EDİTÖRÜN NOTU

Teknolojinin yalnızca bir araç ya da nötr bir ortam olmadığını artık biliyoruz. Dijitalleşme, insanın davranışını, toplumsal tahayyülünü ve hakikatle kurduğu bağı derinden dönüştüren bir kuvvet olarak işliyor. ISphos Dergisi'nin **14. sayısı**, dijital dünyanın üç farklı yüzüne eğilerek çağın ruhunu anlamaya yönelik dikkatli bir düşünsel alan açıyor. Her makale, kendi disiplinler kavrayışı içinde aynı temel soruyu yankılıyor: Dijital teknoloji insanı, toplumu ve anlamı nasıl yeniden kuruyor? Aşağıda, bu sayının üç makalesine ilişkin genel çerçeveyi bulabilirsiniz.

Zerrin Yıldırım, Sude Kaya, Büşra Kılıç, Beyza Yıldırım **“Dijital Obezitenin Lise Öğrencilerinde Sınıf İçi Akran Etkileşim Kalitesi Üzerindeki Etkileri”** konusunda, insan davranışındaki incelikli kırılmaları ölçülebilir bir modelle görünür kılıyor. “Dijital obezite” terimi, kullanıcının ekranla kurduğu yoğun ilişkiyi yalnızca bir bağımlılık olarak değil; zihinsel doygunluk, dikkat yorgunluğu ve sosyal duyarlılık kaybı gibi çok katmanlı bir fenomen olarak kavramamıza imkân veriyor. Araştırmanın bulanık mantığa yaslanan metodolojik yaklaşımı, teknoloji maruziyetinin pedagojik ve psikososyal sonuçlarını keskin kategoriler yerine akışkan olasılıklar üzerinden yorumlama olanağı sunuyor. Elde edilen bulgular, dijital ortamın öğrenciler arası iletişimi daralttığını gösterirken bireyin bedensel ve duygusal ritminin de teknoloji tarafından yeniden ayarlandığına işaret ediyor.

Neslihan Köşger, **“Ütopya mı, Düşünce Deneyi mi? Platon’un Devlet’ini Anakronizm Eleştirisiyle Yeniden Okumak”** başlıklı makalesinde, Platon’un Devlet’ini modern siyaset düşüncesinin kalıplarından arındırarak kendi felsefi evreninde yeniden konumlandırıyor. Anakronizmin ürettiği anlam kaymalarını titizlikle açığa çıkaran çalışma, Devlet’i tarihsel bağlamından koparan her okumanın aslında hakikat arayışının koşullarını eksilttiğini hatırlatıyor. Platon’un kurduğu düzenin, bir siyasal reçete olmaktan çok; bilginin, adaletin ve ruhun yapısını sınavan bir düşünce deneyi olarak kavranması gerektiğini vurgulayan bu yaklaşım, günümüzün ideoloji yüklü okuma alışkanlıklarına karşı önemli bir felsefi bilinç öneriyor.

Bu sayının üçüncü makalesinde Semra Ağaç Sucu, **“Bilincin Nitelikleri Üzerine Panpsişist Bir İnceleme”** başlıklı çalışmasıyla zihin felsefesinin en kadim ve tartışmalı yaklaşımlarından biri olan panpsişizmi tarihsel ve kuramsal bir perspektif içinde ele almaktadır. Antik Yunan’dan günümüze uzanan düşünce geleneğini inceleyen çalışma, panpsişizmin yalnızca metafizik bir iddia değil, aynı zamanda bilinç problemini yeniden düşünmeye imkân veren kapsamlı bir ontolojik çerçeve sunduğunu ortaya koymaktadır. Gömülü Teori yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen analizde bilincin metafizik, biyolojik, psikolojik ve fiziksel boyutları kavramsal olarak sınıflandırılmakta; özellikle “duyum” kavramının panpsişist bilinç anlayışının çekirdeğini oluşturduğu ileri sürülmektedir. Bu yaklaşım, bilincin yalnızca insan zihnine özgü bir nitelik olarak değil, varlığın farklı düzeylerinde ortaya çıkan çok katmanlı bir fenomen olarak düşünülmesine imkân vererek yapay zekâ, kuantum bilinç ve çağdaş zihin felsefesi tartışmaları için dikkat çekici bir teorik ufuk açmaktadır.

Bu üç çalışma birlikte okunduğunda, çağımızın en önemli sorularından birinin yalnızca teknolojiyle değil, insanın varlık ve anlam ufkuyla ilgili olduğu daha açık biçimde görünür hâle gelmektedir. Dijital çağın ortaya çıkardığı yeni toplumsal ve düşünsel koşullar, yalnızca davranışlarımızı değil, dünyayı kavrama biçimimizi de dönüştürmektedir. ISophos’un bu sayısı, tam da bu dönüşümün düşünsel haritasını çıkarmaya yönelik mütevazı bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Prof. Dr. Şevki Işıklı

ISophos – Editör

Dijital Obezitenin Lise Öğrencilerinde Sınıf İçi Akran Etkileşim Kalitesi Üzerindeki Etkilerinin Bulanık Mantıkla İncelenmesi

Zerrin YILDIRIM * Sude KAYA** Büşra KILIÇ*** Beyza YILDIRIM****

*Samsun İbrahim Tanrıverdi
Sosyal Bilimler Lisesi
zerrin.samsun@gmail.com
 <https://orcid.org/0009-0005-7795-4579>

**kayaasudee55@gmail.com
 <https://orcid.org/00009-0007-6724-2206>

***55busra.kilic@gmail.com
 <https://orcid.org/0009-0002-2425-3590>

**** Gazi Üniversitesi, Endüstriyel Tasarım Mühendisliği
beyzayldrm026@gmail.com
 <https://orcid.org/0009-0009-1143-4182>

Anahtar Sözcükler

Dijital Obezite, Sınıf İçi Akran Etkileşimi, Lise Öğrencileri, Bulanık Mantık, Dijital Bağımlılık Eğilimi

Key Words

Digital Obesity, In-Class Peer Interaction, High School Students, Fuzzy Logic, Addiction.

Citation

Yıldırım, Z.; Kaya, S.; Kılıç, B.; Yıldırım, B. (2025). Dijital Obezitenin Lise Öğrencilerinde Sınıf İçi Akran Etkileşim Kalitesi Üzerindeki Etkilerinin Bulanık Mantıkla İncelenmesi. ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi, Cilt 7, Sayı 14, ss: 1-11

Özet

Dijital obezite, bireylerin dijital cihazları ve sosyal medya platformlarını aşırı, kontrolsüz ve bilinçsiz biçimde kullanmaları sonucunda ortaya çıkan ve bireyin sosyal, akademik ve psikolojik işlevselliğini olumsuz etkileyebilen önemli bir psikososyal risk faktörü olarak değerlendirilmektedir. Özellikle ergenlik döneminde dijital içeriklere uzun süre maruz kalmanın yüz yüze sosyal etkileşimlerin azalmasına, akademik sorumlulukların aksamasına ve psikolojik iyi oluş düzeyinde düşüşe yol açabildiği belirtilmektedir. Bu araştırma, lise öğrencilerinin dijital obezite düzeyleri ile sınıf içi akran etkileşim kalitesi arasındaki ilişkinin bulanık mantıksal modelleme yöntemi kullanılarak incelenmesini amaçlamaktadır. Araştırmada veriler, gönüllülük esasına dayalı olarak aynı formda yer alan iki ayrı ölçme aracı aracılığıyla toplanmıştır. Birinci ölçme aracı olan Dijital Obezite Anketi, öğrencilerin dijital cihaz kullanım alışkanlıklarını, sosyal medya etkinliklerini, çevrim içi bağımlılık eğilimlerini ve dijital içerik tüketim sürelerini çok boyutlu biçimde değerlendirmektedir. İkinci ölçme aracı olan Sınıf İçi Akran Etkileşim Kalitesi Anketi ise öğrencilerin sınıf arkadaşlarıyla olan ilişkilerini güven, paylaşım, sosyal destek, grup içi katılım, kabul görme ve iletişim kalitesi boyutları üzerinden incelemektedir. Araştırma kapsamında elde edilen veriler, sosyal ve psikolojik olguların keskin sınırlar yerine derecelendirme yoluyla değerlendirilmesine olanak tanıyan bulanık mantık modelleme yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu yöntem sayesinde dijital obezite ve akran etkileşim kalitesi gibi süreklilik gösteren kavramlar, 0 ile 1 arasında değişen üyelik dereceleri aracılığıyla modellenmiştir. Analiz sonuçları, öğrencilerin dijital cihaz kullanım süreleri ve sosyal medya etkinlikleri arttıkça dijital obezite düzeylerinin yükseldiğini ve buna paralel olarak sınıf içi akran etkileşim kalitesinin azalma eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle dijital cihazlara erişimeme durumunda yaşanan huzursuzluk, sosyal medyanın sık kontrol edilmesi ve çevrim içi etkileşimlerin yüz yüze ilişkilerin önüne geçmesi gibi davranışların sınıf içi sosyal ilişkiler üzerinde olumsuz etkiler oluşturabildiği belirlenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda lise öğrencilerinin dijital obezite riskine karşı bilinçlendirilmesi, sağlıklı ve dengeli teknoloji kullanımını destekleyen eğitim programlarının geliştirilmesi ve öğrencilerin akran etkileşimlerini güçlendirmeye yönelik okul temelli önleyici uygulamaların yaygınlaştırılması önerilmektedir. Bu yönüyle çalışma, dijital çağda öğrencilerin daha dengeli teknoloji kullanımı geliştirmelerine ve nitelikli sosyal ilişkiler kurmalarına katkı sağlayabilecek bir model sunmaktadır.

Abstract

A Fuzzy Logic Analysis of the Effects of Digital Obesity on the Quality of In-Class Peer Interaction Among High School Students

Digital obesity is considered a significant psychosocial risk factor that emerges when individuals use digital devices and social media platforms excessively, uncontrollably, and unconsciously, potentially affecting their social, academic, and psychological functioning. Particularly during adolescence, prolonged exposure to digital content may lead to reduced face-to-face social interactions, disruptions in academic responsibilities, and a decline in psychological well-being. This study aims to examine the relationship between high school students' digital obesity levels and the quality of in-class peer interaction using a fuzzy logic modeling approach. The data were collected on a voluntary basis using two separate measurement tools included in the same survey form. The first instrument, the Digital Obesity Questionnaire, evaluates students' digital device usage habits, social media activities, online addiction tendencies, and digital content consumption durations in a multidimensional manner. The second instrument, the In-Class Peer Interaction Quality Questionnaire, examines students' relationships with their classmates through dimensions such as trust, sharing, social support, group participation, acceptance, and communication quality. The data obtained in the study were analyzed using the fuzzy logic modeling method, which allows social and psychological phenomena to be evaluated through degrees rather than sharp boundaries. Through this approach, inherently continuous concepts such as digital obesity and peer interaction quality were modeled using membership degrees ranging between 0 and 1. The results indicate that as students' digital device usage time and social media activities increase, their digital obesity levels also rise, while the quality of in-class peer interaction tends to decrease. In particular, behaviors such as discomfort experienced when unable to access digital devices, frequent social media checking, and online interactions replacing face-to-face communication were found to have negative effects on in-class social relationships. Based on these findings, it is recommended to raise awareness among high school students about the risks of digital obesity, to develop educational programs that promote balanced technology use, and to implement school-based preventive practices aimed at strengthening peer interactions. In this respect, the study offers a practical and applicable model that may contribute to healthier technology use and stronger social relationships among students in the digital age..

1. Giriş

İnternetin gelişim süreci dünya genelinde önce Amerika'da başlamış, ardından hızla diğer ülkelere yayılmıştır. Türkiye'de ise ilk denemeler 1980'li yıllarda yapılmış, 1990'lı yılların başında resmi bağlantılarla internet kullanımı kurumsal düzeyde hayata geçirilmiştir. Günümüzde hem dünyada hem de ülkemizde internet kullanıcı sayısı sürekli artmaktadır. Bu artışın temel nedenleri arasında bilgiye kolay erişim, hizmetlerden hızlı yararlanma, iletişim ihtiyaçlarını çevrim içi yollarla karşılama ve dijital teknolojilerin sağladığı pratiklik yer almaktadır (Ektiricioğlu ve ark., 2020).

Dijital teknolojiler yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesine geçmiş; eğitimden sağlığa, sosyal ilişkilerden ekonomik faaliyetlere kadar yaşamın hemen her alanında belirleyici bir konuma ulaşmıştır. Bu dönüşüm, özellikle çocuklar ve ergenler açısından hem yeni fırsatlar hem de yeni riskler ortaya çıkarmaktadır. Dijital medya, nitelikli bilgiye erişim, eğitsel içeriklere ulaşım ve öğrenme süreçlerinin desteklenmesi açısından önemli avantajlar sunmaktadır. Bununla birlikte dijital medyanın bilinçli ve eleştirel biçimde kullanılmaması durumunda etik sorunlar, bağımlılık riski ve davranışsal dengesizlikler ortaya çıkabilmektedir (Demirel, 2024). Bu bağlamda literatürde giderek daha fazla tartışılan kavramlardan biri "dijital obezite"dir.

Dijital obezite, gereğinden fazla ve kontrolsüz dijital içerik tüketimi sonucunda bireyin

sosyal, akademik ve psikolojik işlevselliğinde zayıflama meydana gelmesi durumunu ifade etmektedir. “Obezite” metaforu yalnızca niceliksel artışı değil, aynı zamanda aşırılığın bireysel ve toplumsal işlevler üzerindeki olumsuz etkilerini de vurgulamaktadır. Bu yönüyle dijital obezite, klasik anlamda bağımlılık düzeyine ulaşmamış olsa dahi, dengesiz ve yoğun dijital tüketim biçimlerini kapsayan daha geniş bir çerçeve sunmaktadır. Teknolojinin aşırı kullanımına alışan bireyler gün boyu dijital ortamdan kopmakta zorlanabilmekte; bu durum zamanla fiziksel hareketsizlik, dikkat dağınıklığı, sosyal geri çekilme ve duygusal düzenleme güçlükleri gibi sorunlara yol açabilmektedir. Günlük yaşamında teknoloji ile sürekli temas halinde olan lise öğrencileri, dijital içeriklerin sağladığı anlık tatmin döngüsüne daha açık hale gelebilmekte ve bu durum gerçek yaşam sorumluluklarının aksamasına ve yüz yüze akran iletişiminin azalmasına neden olabilmektedir (Bayrak ve Cihan, 2021).

Yeşilay’ın 2017 yılında yayımladığı program, ergenlerde dijital bağımlılığı belirleyen temel kriterleri ortaya koymaktadır. Dijital platformların sık tercih edilmesi, günlük sorumlulukların aksatılması, erişim engellendiğinde huzursuzluk yaşanması ve çevrim içi etkileşimlerin gerçek yaşam ilişkilerinin önüne geçmesi bağımlılık riskinin göstergeleri arasında sayılmaktadır (WEB-1, 2017). Bu kriterler dijital obezite kavramının davranışsal boyutunu anlamada önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle çevrim içi etkileşimin yüz yüze sosyal bağların yerini almaya başlaması, ergenlik döneminde sosyal gelişim açısından kritik sonuçlar doğurabilmektedir.

Ergenlik dönemi, kimlik gelişimi, aidiyet duygusu ve akran kabulünün ön plana çıktığı bir gelişim evresidir. Bu dönemde akran ilişkileri, bireyin psikolojik sağlamlığı ve sosyal uyumu açısından merkezi bir rol oynamaktadır. Çevik ve Atıcı’nın (2008) çalışmasında lise öğrencileri arkadaşlığı; birlikte zaman geçirmekten zevk alınan, fikirlerin dikkate alındığı, dışlanmanın olmadığı, zor zamanlarda destek sunulan ve karşılıklı güvenin bulunduğu bir ilişki biçimi olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, akran etkileşiminin yalnızca sosyal bir temas değil, aynı zamanda duygusal güven, karşılıklılık ve aidiyet içeren çok boyutlu bir yapı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte dijital çağda ergenlerin deneyimlediği yeni davranış örüntüleri sosyal ilişki dinamiklerini de dönüştürmektedir. Nomofobi (akıllı cihaz yoksunluğu kaygısı), siberkondri (çevrim içi semptom araştırmasına dayalı kendini teşhis etme eğilimi) ve hayalet titreşim sendromu gibi olgular dijital ortamların birey üzerindeki psikolojik etkilerine işaret etmektedir (Kalip ve Çöl, 2020). Bu tür davranışsal örüntüler dijital maruziyetin yalnızca zaman kullanımını değil, aynı zamanda bilişsel ve duygusal süreçleri de etkilediğini göstermektedir.

Gençlerin mutluluğu ve refahı toplumlar için stratejik bir öneme sahiptir. Bu nedenle ergenlerin dijital bağımlılık ve aşırı dijital tüketim nedeniyle karşılaşılabileceği riskleri azaltmaya yönelik önleyici ve koruyucu çalışmalar yürütülmektedir. Bu çalışmalar bir yandan psikolojik iyi oluşu güçlendirmeyi, diğer yandan sağlıklı akran ilişkilerini desteklemeyi amaçlamaktadır (Kaya ve ark., 2023). Bununla birlikte dijital obezite ile sınıf içi akran etkileşim kalitesi arasındaki ilişkinin dereceli ve nicel bir model aracılığıyla incelendiği çalışmaların literatürde sınırlı olduğu görülmektedir. Bu noktada sosyal ve davranışsal olguların keskin sınırlar üzerinden açıklanmasının her zaman yeterli olmayabileceği düşünülmektedir. Klasik mantık sistemleri, bir özelliğin var ya da yok olduğu ikili kategoriler üzerinden çalışmaktadır. Oysa dijital obezite gibi davranışsal yoğunluklar dereceli bir yapı sergilemektedir. Bulanık mantık yaklaşımı ise 0 ile 1 arasındaki üyelik dereceleri aracılığıyla bu tür süreklilik gösteren yapıları modelleme imkânı sunmaktadır. Mantık, felsefe ve sosyal bilimlerde daha gerçekçi analizler yapılabilmesine olanak tanıyan bulanık mantık yaklaşımı, özellikle karmaşık sosyal olguların nicelleştirilmesinde önemli katkılar sağlamaktadır (Keskenler ve Keskenler, 2017).

Bu çalışmada dijital obezite ve sınıf içi akran etkileşim kalitesi keskin kategoriler yerine dereceli üyelikler üzerinden ele alınmış ve bulanık mantıksal modelleme yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın temel amacı lise öğrencilerinin dijital obezite

düzelelerini belirlemek, bu düzelelerin sınıf içi akran etkileşim kalitesi üzerindeki etkisini incelemek ve söz konusu ilişkiyi dereceli bir model çerçevesinde ortaya koymaktır. Bu doğrultuda araştırma soruları oluşturulmuş ve ilgili hipotezler test edilmiştir. Bu çalışma, dijital obezite ile akran etkileşim kalitesi arasındaki ilişkiyi bulanık mantık modelleme yöntemiyle inceleyerek literatürde sınırlı sayıda bulunan nicel modelleme çalışmalarına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

2. Araştırma Soruları ve Hipotezleri

Bu araştırmada şu üç soruya yanıt aranmıştır: i) Lise öğrencilerinin dijital obezite düzeyleri hangi seviyededir? ii) Öğrencilerin dijital obezite düzeyleri ile sınıf içi akran etkileşim kalitesi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? iii) Dijital cihaz kullanım süresi, dijital obezite düzeyi üzerinde etkili midir? Bu sorular bağlamında oluşan araştırma hipotezleri ise şunlardır: Dijital obezite düzeyi, lise öğrencilerinin sınıf içi akran etkileşim kalitesi üzerinde etkilidir (H1). Dijital obezite düzeyi düşük olan öğrencilerde sınıf içi akran etkileşim kalitesi ile ilişkilidir (H2). Dijital cihaz kullanım süresi arttıkça dijital obezite düzeyi artmaktadır (H3).

3. Araştırmanın Yöntemi ve Deseni

Bu araştırmada dijital obezite ile sınıf içi akran etkileşim kalitesi arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla aynı form üzerinde iki ayrı anket hazırlanmıştır. Bu anketlerden biri dijital obezite düzeyini, diğeri ise sınıf içi akran etkileşim kalitesini ölçmeye yöneliktir.

Anket soruları oluşturulduktan sonra kapsam geçerliliğini sağlamak amacıyla bir akademisyen ve iki alan uzmanı öğretmenin görüşleri alınmış, uzman değerlendirmeleri doğrultusunda anketlere son şekli verilmiştir. Araştırma için gerekli uygulama izinleri Milli Eğitim Bakanlığı araştırma izinleri yönetmeliğine uygun biçimde alınmıştır. Anket Google Formlar aracılığıyla hazırlanmış, öncelikle bir pilot uygulama gerçekleştirilmiş ve ardından gönüllü katılımcılara uygulanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde kullanım kolaylığı nedeniyle Excel programından yararlanılmıştır. Excel yazılımı, küçük ölçekli veri setlerinde hızlı işlem yapılabilmesi ve bulanık küme dönüşümlerinin kolaylıkla hesaplanabilmesi nedeniyle tercih edilmiştir. Değerlendirme sürecinde veriler bulanık küme modelleme yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

Belirsizlik içeren durumların çözümünde, Lotfi A. Zadeh tarafından 1965 yılında ortaya konulan bulanık mantık kuramı önemli bir yere sahiptir. Bu kuram zamanla gelişerek farklı disiplinlerde uygulanmaya başlanmış ve giderek daha fazla önem kazanmıştır (Altaş, 1999). Bulanık modelleme yöntemi, doğası gereği belirsizlik içeren sosyal ve psikolojik olguların nicelleştirilmesinde sıkça kullanılan bir yaklaşımdır. Zadeh'e göre kuramdaki "bulanık" kavramı matematiksel bir niceliği ifade etmektedir. Gerçek dünya, 0 ile 1 arasındaki çok sayıda ara değer ve benzerlik ilişkilerinden oluşmaktadır. Bu nedenle birçok olgu keskin sınırlar yerine süreklilik gösteren yapılar sergiler. Örneğin beyaz ile beyazımsı ya da kırmızı ile kırmızımsı arasındaki sınırlar kesin değildir; biri diğeriye sürekli bir geçişle dönüşebilir. Benzer şekilde dijital obezite kavramını "dijital obezite vardır" veya "dijital obezite yoktur" şeklinde kesin çizgilerle ayırmak her zaman mümkün değildir. Bu iki uç arasında dereceli bir geçiş söz konusudur (Işıklı, 2008). Klasik küme modellemesinde bir birey ya "dijital obeziteye sahiptir" ya da "dijital obeziteye sahip değildir". Bu yaklaşımda "0" kümeye ait olmamayı, "1" ise tam üyeliği temsil eder. Ancak bu tür keskin sınıflandırmalar dijital obezite ile ilgili ara düzeyleri göz ardı edebilir. Bu nedenle klasik küme modeli bazı durumlarda gerçekliği tam olarak yansıtmayabilir.

Bulanık küme modelleme yönteminde ise dijital obezite kavramı 0 ile 1 arasında herhangi bir değer alabilen bir bulanık küme olarak tanımlanır. Bu yöntemde bir elemanın kümeye ait olma durumu dereceli bir yapı gösterir. Değer 0'a yaklaştıkça dijital obezite düzeyi azalırken, 1'e yaklaştıkça artmaktadır. Örneğin 0,5 değeri orta düzeyde dijital obeziteyi, 0,8 değeri ise yüksek düzeyde dijital obeziteyi ifade edebilir. Bulanık küme modellemede öncelikle ele

alınan olgu bir bulanık küme olarak tanımlanır. Bir eleman bu kümeye 0 ile 1 arasındaki herhangi bir derecede üye olabilir. Tam üyelik 1 ile, üyelik olmaması ise 0 ile ifade edilir. Kısmi üyelikler ise “az”, “biraz”, “çok”, “kısmen” gibi dilsel ifadelerle temsil edilir. Daha sonra elde edilen matematiksel üyelik dereceleri dilsel değişkenlere dönüştürülür. Örneğin dijital obezite kümesi 10 farklı kriterle tanımlanmış olsun. Bu kriterlerin tamamına sahip olan bir kişi kümenin tam üyesi (1) olarak kabul edilirken, hiçbirine sahip olmayan kişi kümenin üyesi değildir (0). Eğer bir kişi bu kriterlerin 7’sine sahipse üyelik derecesi 0,7 olarak ifade edilir. Bu değer dilsel olarak “yüksek düzeyde dijital obezite” şeklinde yorumlanabilir. Bu tür dereceli yapılar söz konusu olduğunda bulanık küme modelleme etkili bir analiz yöntemi sunmaktadır. Bu nedenle çalışmada dijital obezite ve akran etkileşim kalitesi arasındaki ilişkinin incelenmesinde bulanık küme modelleme yaklaşımı tercih edilmiştir.

4. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Samsun ili, İlkadım ilçesinde öğrenim gören ve farklı lise türlerinde eğitim alan öğrenciler oluşturmaktadır. Bu liseler Anadolu Lisesi, Fen Lisesi, Anadolu İmam Hatip Lisesi, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ve Sosyal Bilimler Lisesi türlerindedir. Araştırmanın örneklemi ise bu beş lise türünden basit rastgele örnekleme yöntemiyle seçilen toplam 545 gönüllü öğrenci oluşturmaktadır. Örneklemin bu şekilde belirlenmesinin amacı farklı okul türlerinde öğrenim gören öğrencilerin sosyo-kültürel, akademik ve dijital alışkanlıklar açısından çeşitliliğini araştırmaya yansıtılabilmektir.

5. Araştırma Verilerinin Analizi

Anket sonuçlarından elde edilen veriler, Excel tablolarında matematiksel hesaplamalar yoluyla işlenmiş ve her bir katılımcının dijital obezite düzeyi 0 ile 1 arasında bir değer olarak belirlenmiştir. Bu sayede bulanık küme modelleme yöntemi kullanılarak dijital obezitenin derecesi nicel bir biçimde ortaya konmuş ve elde edilen bulgular, sosyal ve psikolojik olguların daha gerçekçi bir şekilde analizine olanak sağlamıştır. Anket sonuçları bulanık mantık modellemeye göre değerlendirilerek çıkarımlarda bulunulmuştur. Anket verileri 0 ile 1 arasında bir değere şu şekilde dönüştürülmüştür: Ankette kullanılan maddeler 5’li Likert tipi derecelendirme ölçeği şeklinde ifade edilmiştir. Maddeler Kesinlikle katılmıyorum (1), Katılmıyorum (2), Kararsızım (3), Katılıyorum (4) ve Kesinlikle katılıyorum (5) olacak şekilde puanlanmıştır. Dijital obezite anketinde 5’li Likert tipinde 18 soru bulunmaktadır. Anketteki sorulara verilen yanıtlar sayısal değerlere dönüştürülmüştür. Öğrenciler soruların tümüne Kesinlikle katılmıyorum (1) cevabı verirse toplam 18 (18×1) puan elde edilir ve bunun bulanık kümedeki karşılığı 0’dır. Öğrenciler soruların tümüne Kesinlikle katılıyorum (5) cevabı verirse toplam 90 (18×5) puan elde edilir ve bunun bulanık kümedeki karşılığı 1’dir. Aradaki puanlar ise verilen cevaplara göre 0 ile 1 arasında bir değere karşılık gelmektedir. Öğrencinin verdiği cevapların toplamı X ise, bu sayının 0–1 arasındaki karşılığı şöyle bulunur:

$$X = \frac{[(\text{Öğrencinin cevaplarının toplam puanı} - \text{verilebilecek en düşük puan})]}{(\text{En yüksek ve en düşük puanın farkı})}$$

Örneğin öğrencinin cevapları toplamı 79 olsun: $X = \frac{[(79 - 18)]}{(90-18)} = 0,85$ olmaktadır. Böylece öğrencinin dijital obezite düzeyi 0 ile 1 arasında bir sayı olan 0,85 katsayısına dönüştürülmüştür. Buna göre bu katsayı 0’a yaklaştıkça dijital obezite düzeyi azalmakta 1’e yaklaştıkça dijital obezite düzeyi artmaktadır. Dijital obezite “hiç olmamak” ile “tam olmak” arasında değişmektedir. Dijital obezite kümesinin üyelik derecelerinin dil bilimsel değişkenler cinsinden Tablo 1’de gösterimi aşağıdaki şekildedir.

Tablo 1. Dijital Obezite (DO) Kümesinin Bulanık Mantıksal Modellenmesi

Dijital Obezite İfadelerine Katılım Düzeyi	Niceliksel İfadesi	Üyelik Derecesi	Dilbilimsel Terim	Değişken İfadesi
Kesinlikle Katılmıyorum	$1 \times 18 = 18$	0	Sıfır dijital obezite (Obezite yok)	Sıfır
Katılmıyorum	$2 \times 18 = 36$	0,25	Düşük dijital obezite	Düşük
Kararsızım	$3 \times 18 = 54$	0,50	Orta dijital obezite	Orta
Katılıyorum	$4 \times 18 = 72$	0,75	Yüksek dijital obezite	Yüksek
Kesinlikle Katılıyorum	$5 \times 18 = 90$	1	Tam dijital obezite	Tam

Aynı puanlama sınıf içi akran etkileşim kalitesi anketindeki ifadeler için de yapılmıştır. Katılımcıların verdikleri tüm cevapların toplam puanı esas alınarak 0 ile 1 arasında aldığı değer belirlenmiştir. Bulanık küme modelleme yöntemi ile sınıf içi akran etkileşim kalite düzeyi önce matematiksel niceliklere, ardından gündelik konuşmalardaki dil bilimsel ifadelerle dönüştürülmüştür (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Sınıf İçi Akran Etkileşim Kalite Düzeyi Kümesinin Bulanık Mantıksal Modellenmesi

Sınıf İçi Akran Etkileşim Kalite Düzeyi	Niceliksel İfadesi	Üyelik Derecesi	Dil bilimsel Terim	Değişken İfadesi
Kesinlikle Katılmıyorum	$1 \times 20 = 20$	0	Sınıf İçi Akran Etkileşim Kalitesi yok (Etkileşim yok)	Sıfır
Katılmıyorum	$2 \times 20 = 40$	0,25	Düşük Sınıf İçi Akran Etkileşim Kalitesi	Düşük
Kararsızım	$3 \times 20 = 60$	0,50	Orta düzey Sınıf İçi Akran Etkileşim Kalitesi	Orta
Katılıyorum	$4 \times 20 = 80$	0,75	Yüksek Sınıf İçi Akran Etkileşim Kalitesi	Yüksek
Kesinlikle Katılıyorum	$5 \times 20 = 100$	1	Tam Sınıf İçi Akran Etkileşim Kalitesi	Tam

Son aşamada dijital obezite ile sınıf içi akran etkileşim kalitesinin düzeyleri karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma, dijital obezite düzeyi ile sınıf içi akran etkileşim kalitesi düzeyi arasında ilişki olduğunu öngören hipotezler göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Hipotez 1 ve 2'ye göre dijital obezite düzeyi düşük olanlarda sınıf içi akran etkileşim kalitesi düzeyinin daha yüksek çıkması beklenmektedir. Bu beklentinin yönü, dijital obezite düzeyi yükseldikçe sınıf içi akran etkileşim kalitesi düzeyinin düşmesi biçimindedir. Bu durumda iki değişken arasında negatif yönlü bir ilişki beklenmektedir.

- Dijital obezite düşük → akran etkileşim kalitesi yüksek (beklenen)
- Dijital obezite yüksek → akran etkileşim kalitesi düşük (beklenen)

Tablo 3. Dijital Obezite Düzeyinin Sınıf İçi Akran Etkileşim Kalite Düzeyine Etkisinin Bulanık Mantıksal Modellemesi

Dijital obezite düzeyi	Sınıf İçi Akran Etkileşim Düzeyi	Korelasyonel Etki Düzeyi
Sıfır (0)	Bir (1)	Dijital obezite düzeyi arttıkça sınıf içi akran etkileşim kalite düzeyi düşmelidir; tersi de geçerlidir. Bu durumda dijital obezite düzeyi ile sınıf içi akran etkileşim kalite düzeyi arasında negatif korelasyon olmalıdır.

6. Araştırma Bulguları ve Analiz

Konu dahilinde yapılan ankete 556 kişi katılmıştır. Tüm maddelere aynı yanıtı veren 11 kişinin cevapları değerlendirmeye alınmamıştır. Araştırmanın örneklemini toplam 545 gönüllü öğrenci oluşturmaktadır.

Anketimizde, "Cinsiyetiniz Nedir?" sorusuna cevap veren kişilerin %50,6'lık kısmının kız, %49,4'lük kısmının erkek öğrenciden oluştuğu görülmektedir (Tablo 4).

Tablo 4. Araştırmaya Katılan Kız ve Erkek Öğrenci Sayısı

Cinsiyet	Öğrenci Sayısı	Yüzde
Kız	276	%50,6
Erkek	269	%49,4
Toplam	545	%100

"Okul Türünüz Nedir?" sorusuna katılımcıların, %18,7'si Fen Lisesi, %21,4'ü Anadolu Lisesi, %19,3'ü Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, %18'i Anadolu İmam Hatip Lisesi, %22,6'sı Sosyal Bilimler Lisesi şeklinde cevap vermiştir (Tablo 5).

Tablo 5: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Okul Türleri, Öğrenci Sayısı ve Yüzdeleri

Okul Türü	Öğrenci Sayısı	Yüzde
Anadolu Lisesi	117	%21,4
Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	105	%19,3
Anadolu İmam Hatip Lisesi	98	%18
Sosyal Bilimler Lisesi	123	%22,6
Toplam	545	%100

Bulanık mantık modelleme sonrasında elde edilen değerler aşağıda sunulmaktadır. Dijital cihaz kullanım süresi ile dijital obezite düzeyi arasındaki ilişkiye bakıldığında dijital cihaz kullanım süresi arttıkça dijital obezite düzeyi genel olarak artış göstermektedir. Dijital cihaz kullanım süresi 0-2 saat arası olan öğrencilerin dijital obezite düzeyi 0,39 olarak hesaplanmışken dijital cihaz kullanım süresi 8-10 saat arası olan öğrencilerin dijital obezite düzeyi 0,59, dijital cihaz kullanım süresi 10+ saat olan öğrencilerin dijital obezite düzeyi 0,83 olarak hesaplanmıştır (Tablo 6).

Tablo 6. Dijital Cihaz Kullanım Süresi ile Dijital Obezite Düzeyi(DOD) Arasındaki İlişki

Dijital cihazları kullanım süresi	Öğrenci Sayısı	Dijital Obezite Düzeyi
0-2 Saat Arası	60	0,39
2-4 Saat Arası	175	0,50
4-6 Saat Arası	223	0,54
6-8 Saat Arası	67	0,52
8-10 Saat Arası	8	0,59
10+ Saat Arası	12	0,83

Tüm öğrencilerin dijital obezite düzeyi ortalama 0,51, sınıf içi akran etkileşim kalitesi düzeyi 0,67 olarak tespit edilmiştir (Tablo 7). Dijital obezite düzeyi ve sınıf içi akran etkileşim kalitesi düzeyi aynı bulanık derecelenme aralığında (0,50-0,75 arasında) yer almaktadır.

Tablo 7. Tüm Öğrencilerin Dijital Obezite Düzeyi ile Sınıf İçi Akran Etkileşim Kalite Düzeyi Ortalamaları

Dijital obezite düzeyi	Sınıf İçi Akran Etkileşim Kalitesi düzeyi
0,51 (Orta)	0,67 (Orta)

Dijital obezite düzeyi 0,5'in üstünde ve 0,5'e eşit ve altında olan öğrencilerin sınıf içi akran etkileşim düzeyi anketine verdikleri cevapların bulanık mantıksal değerlerinin karşılaştırılmasına bakıldığında her bir soru için dijital obezite düzeyi $\leq 0,5$ olan katılımcıların sınıf içi akran etkileşim kalite düzeylerinin 0,70 ve üzerinde olduğu görülmektedir (Tablo 8).

Tablo 8. Dijital Obezite Düzeylerine Göre Sınıf İçi Akran Etkileşim Kalitesi Düzeyinin Bulanık Mantıksal Modele Göre Karşılaştırılması

Sıra No	Sınıf İçi Akran Etkileşim Düzeyi Belirleme Soruları	Sınıf İçi Akran İletişim Kalitesi Düzeyi	
		DOD $\leq 0,5$	DOD $> 0,5$
1	Sınıf arkadaşlarımla sık sık bir araya gelirim.	0,76	0,51
2	Sınıf arkadaşlarımla sorunlarımı rahatça paylaşabilirim.	0,70	0,52
3	Sınıf arkadaşlarım beni olduğum gibi kabul eder.	0,81	0,55
4	Sınıf arkadaşlarımla yanıtında kendimi değerli hissedirim.	0,75	0,51
5	Sınıf arkadaşlarım onlara ihtiyacım olduğunda yanımda olur.	0,74	0,52
6	Sınıf arkadaşlarımla birlikte keyif aldığımız etkinlikler yaparız.	0,79	0,54
7	Sınıf arkadaşlarımla konuşurken kendimi özgürce ifade edebilirim.	0,81	0,56
8	Sınıf arkadaşlarım bana güvenir.	0,80	0,59
9	Zor zamanlarımda sınıf arkadaşlarım bana destek olur.	0,74	0,58
10	Fikirlerim sınıf içinde dikkate alınır.	0,70	0,54
11	Sınıf arkadaşlarım beni grup etkinliklerine dahil eder.	0,77	0,59
12	Sınıf arkadaşlarım beni dışlamaz.	0,80	0,59

13	Başarılarım sınıf arkadaşlarım tarafından takdir edilir.	0,73	0,59
14	Sınıf arkadaşlarım başarısız olduğumda moral verir.	0,74	0,57
15	Sınıf arkadaşlarımla tartıştığımızda sorunlarımızı barışçıl yollarla çözebiliriz.	0,73	0,57
16	Sınıf arkadaşlarımla birlikteyken kendimi mutlu hissederim.	0,77	0,61
17	Sınıf arkadaşlarımla ortak karar alırken görüşlerim önemsenir.	0,79	0,63
18	Sınıf arkadaşlarımla yanında kendimi güvende hissederim.	0,72	0,59
19	Sınıf arkadaşlarımla olumsuz davranışları (dalga geçme, dışlama) beni fazla etkilemez.	0,71	0,52
20	Sınıf arkadaşlarımla iletişimimde dijital ortamın olumsuz bir etkisi yoktur.	0,78	0,62
Sınıf İçi Akran Etkileşim Düzeyi Ortalaması		0,76(Yüksek)	0,56(Orta)

Dijital Obezite Düzeyi (DOD) ile sınıf içi akran etkileşim kalite düzeyinin karşılaştırması incelendiğinde; dijital obezite düzeyi 0,00-0,25 (sıfır-düşük) arası olan öğrencilerin sınıf içi akran etkileşim kalite düzeylerinin 0,90 (yüksek-tam) olduğu, 0,25-0,50 (düşük-orta) arası olan öğrencilerin sınıf içi akran etkileşim kalite düzeylerinin 0,74 (orta-yüksek) olduğu, 0,50-0,75 (orta-yüksek) arası olan öğrencilerin sınıf içi akran etkileşim kalite düzeylerinin 0,65 (orta-yüksek) olduğu, 0,75-1,00 (yüksek-tam) arası olan öğrencilerin sınıf içi akran etkileşim kalite düzeylerinin 0,39 (düşük-orta) olduğu görülmektedir (Tablo 9).

Tablo 9. Dijital Obezite Düzeyleri(DOD) İle Sınıf İçi Akran Etkileşim Kalitesinin Karşılaştırılması

Dijital Obezite Düzeyi	DOD Dilbilimsel İfadeler	Sınıf İçi Akran Etkileşim Düzeyi	Sınıf İçi Akran Etkileşim Düzeyi Dilbilimsel İfade
0,00-0,25	Sıfır-Düşük	0,90	Yüksek-Tam
0,25-0,50	Düşük-Orta	0,74	Orta-Yüksek
0,50-0,75	Orta-Yüksek	0,65	Orta-Yüksek
0,75-1,00	Yüksek-Tam	0,39	Düşük-Orta

6. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma, lise öğrencilerinde dijital obezite düzeyi ile sınıf içi akran etkileşim kalitesi arasındaki ilişkiyi bulanık mantıksal modelleme yöntemiyle incelemiş ve dijital davranış örüntülerinin sosyal etkileşim boyutları üzerindeki etkisini dereceli bir yaklaşımla ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, dijital obezite ile akran etkileşim kalitesi arasında belirgin ve tutarlı bir negatif ilişki olduğunu göstermektedir. Çalışma kapsamında öğrencilerin ortalama dijital obezite düzeyi 0,51 olarak belirlenmiş olup bu değer orta düzeye karşılık gelmektedir. Buna karşılık sınıf içi akran etkileşim kalitesi ortalaması 0,67 olarak hesaplanmıştır. Ancak gruplar arası karşılaştırmalar, ilişkinin yönünü daha net biçimde ortaya koymaktadır: Dijital obezite düzeyi 0,50'nin altında olan öğrencilerde akran etkileşim kalitesi 0,76 (yüksek) düzeyindeyken; dijital obezite düzeyi 0,50'nin üzerinde olan öğrencilerde bu değer 0,56 (orta) düzeyine gerilemektedir.

Dijital obezite arttıkça akran etkileşim kalitesinin sistematik biçimde azaldığı görülmektedir. Özellikle 0,75-1,00 aralığındaki yüksek dijital obezite grubunda akran etkileşim kalitesinin 0,39'a kadar düşmesi, ilişkinin yalnızca istatistiksel değil aynı zamanda pedagojik açıdan

da anlamlı olduğunu göstermektedir. Dijital cihaz kullanım süresi ile dijital obezite düzeyi arasındaki ilişki de dikkat çekicidir. Günlük 0-2 saat kullanım grubunda dijital obezite değeri 0,39 iken, 10 saat ve üzeri kullanım grubunda bu değer 0,83'e yükselmesi, kullanım süresi arttıkça dijital obezitenin keskin biçimde arttığını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, H3 hipotezini desteklemekte ve dijital tüketim süresinin davranışsal yoğunluk üzerinde belirleyici bir değişken olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın literatürle karşılaştırmalı değerlendirmesi de bulguların tutarlılığını güçlendirmektedir. Demirci (2024) ergenlerde dijital oyun bağımlılığı arttıkça akran ilişkilerinde ve analitik düşünme becerilerinde azalma olduğunu belirtmiştir. Benzer biçimde Tuncay ve ark. (2023) aile içi iletişim ile dijital oyun bağımlılığı arasında negatif bir ilişki tespit etmiş; Yıkılmaz (2025) dijital oyun bağımlılığının iletişim becerileri ve okul bağlılığını zayıflattığını ortaya koymuştur. Tonkuş ve ark. (2024) ise internet bağımlılığı ile akran ilişkileri arasındaki ilişkiye dikkat çekerek müdahale programlarının gerekliliğini vurgulamıştır. Bu bağlamda mevcut çalışma, dijital obezite kavramını daha geniş bir davranışsal çerçevede ele alarak literatürdeki bağımlılık temelli araştırmaları tamamlayıcı bir perspektif sunmaktadır.

Çalışmanın özgün katkılarından biri, dijital obezite ve akran etkileşimi gibi süreklilik gösteren sosyal olguların klasik ikili sınıflandırmalar yerine bulanık mantıksal modelleme ile analiz edilmesidir. Bu yöntem, bireyleri "bağımlı/bağımlı değil" gibi keskin kategorilere ayırmak yerine, dereceli üyelikler üzerinden daha gerçekçi bir değerlendirme sunmaktadır. Sosyal bilimlerde karmaşık ve geçişli yapıların modellenmesinde bulanık mantığın işlevsel bir araç olduğu bu çalışmada da görülmektedir. Bununla birlikte araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Veriler öz-bildirim yoluyla toplanmıştır ve bu durum algısal yanlılık riski taşımaktadır.

7. Araştırmanın Sınırlılıkları

Örnekleme Samsun ili ile sınırlıdır; farklı bölgesel ve kültürel örneklerle yapılacak çalışmalar genellenebilirliği artıracaktır. Ayrıca ilişki korelasyoneldir; nedensellik çıkarımı yapılabilmesi için deneysel veya boylamsal tasarımlara ihtiyaç vardır. Sonuç olarak çalışma, dijital obezite düzeyi arttıkça sınıf içi akran etkileşim kalitesinin azaldığını ortaya koymaktadır. Dijital obezite yalnızca bireysel bir teknoloji kullanımı meselesi değil; sosyal bağların niteliğini etkileyen bir eğitim ve gelişim sorunu olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle okullarda dijital farkındalık programlarının yaygınlaştırılması, yüz yüze sosyal etkileşimi güçlendiren pedagojik uygulamaların artırılması ve dijital kullanım süresine yönelik bilinçli düzenlemelerin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Altaş, İ. H. (1999). Bulanık mantık: bulanıklılık kavramı. *Enerji, Elektrik, Elektromekanik-3e*, 62, 80-85.
- Bayrak, T., ve Cihan, B. (2021). Yeni Medyada Bağımlılık Sonucu Gelişen Dijital Obezite Olgusu. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5(1), 78-94.
- Çevik, U. B., ve Atıcı, Y. D. D. M. (2008). Lise 3. Sınıf Öğrencilerinin Arkadaşlık İlişkilerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 35-50.
- Demirci, S. (2024). Ergenlerde dijital oyun bağımlılığı ile akran ilişkileri, analitik düşünme becerileri ve fiziksel aktivite yeterlilikleri arasındaki ilişkisinin incelenmesi.
- Demirel, S. D. (2024). Dijital Çağda Çocukluk ve Dijital Bağımlılıkların Anahtar Kavramı Olarak Dijital Obezite: Gazete Haberleri Üzerinden Betimsel Bir Analiz. *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal (Smart Journal)*, 9(68), 2829-2842.
- Ektiricioğlu, C., Arslantaş, H., ve Yüksel, R. (2020). Ergenlerde çağın hastalığı: Teknoloji

- bağımlılığı. Arşiv Kaynak Tarama Dergisi, 29(1), 51-64.
- Işık, Ş. (2008). Bulanık mantık ve bulanık teknolojiler. Ankara Üniversitesi, DTCF, Felsefe Bölümü, Doktora Öğrencisi Tezi, 1-19.
- Kalip, K., ve Çöl, M. (2020). Teknolojiyle Bağlantılı Yeni Davranışsal Bozukluklar/ Recent Behavioral Disorders Due To Technology. Estüdam Halk Sağlığı Dergisi, 5(2), 318-333.
- Kaya, Z., Vangölü, M. S., Özdemir, M., ve Marufoğlu, M. (2023). Lise Öğrencilerinin Dijital Bağımlılık ve İyi Oluş Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi/ An Investigation of High School Students' Levels of Digital Addiction and Well-Being according to Some Variables. E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi, 14(1), 117-138.
- Keskenler, M. F., ve Keskenler, E. F. (2017). Bulanık mantığın tarihi gelişimi. Takvim-i Vekayi, 5(1), 1-10.
- Tonkuş, M. B., Hacıosmanoğlu, Ş. Ü., & Köse, S. (2024) İnternet Bağımlılığının Akran İlişkilerine Etkisi. Yeni Yüzyıl Journal of Medical Sciences, 5(3), 101-110.
- Tuncay, P. Y., Bozdoğan, K. E., ve Bozdoğan, E. (2023). Ergenlerde dijital oyun bağımlılığı ve aile içi iletişim arasındaki ilişkinin incelenmesi. Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 10(2), 177-195.
- Yıkılmaz, D. (2025). Ergenlerde Dijital Oyun Bağımlılığı ile İletişim Becerilerinin Okul Bağlılığı ile İlişkisi. SOSYAL GELİŞİM DERGİSİ, 3(1), 83-95.
- WEB-1, 2017. Teknolojiye Bağımlı Yaşama!. Türkiye Yeşilay Cemiyeti, ISBN 978-605-9090-33-9 7. Baskı, 2017, İstanbul.

Ütopya mı, Düşünce Deneyi mi? Platon'un Devlet'ini Anakronizm Eleştirisiyle Yeniden Okumak

Neslihan KÖŞGER*

*Hitit Üniversitesi Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü
neslihankosger@gmail.com,
 <https://orcid.org/0000-0003-2854-0001>

Anahtar Sözcükler

Platon, Devlet, Ütopya,
Anakronizm, Epistemoloji.

Key Words

Plato, Republic, Utopia,
Anachronism, Epistemology.

Atıf/Citation

Köşger, N. (2025). Ütopya mı, Düşünce Deneyi mi? Platon'un Devlet'ini Anakronizm Eleştirisiyle Yeniden Okumak. *ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi*, Cilt 7, Sayı 14, ss: 12-23

Özet

Bu makale, Platon'un Devlet adlı eserinin ütopya olarak yorumlanmasının felsefi ve metodolojik açıdan ne ölçüde meşru olduğunu tartışmakta ve bu tür bir okumanın anakronik bir yaklaşım içerdiğini ileri sürmektedir. Erken modern dönemde ortaya çıkan ütopya kavramının, Platon'un ideal polis tasarımına geriye dönük olarak uygulanması, Devlet'in felsefi işlevinin gözden kaçırılmasına yol açmaktadır. Bu çalışma, Devlet'in somut bir siyasal düzen tasarımından ziyade, adaletin ne olduğuna ilişkin epistemolojik bir düşünce deneyi olarak okunması gerektiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda, ruh ile devlet arasındaki yapısal analogi ile filozof-kral figürü incelenerek, Platon'un temel amacının ideal bir toplum kurmak değil, adaletin hangi koşullarda bilinebilir ve dile getirilebilir olduğunu araştırmak olduğu gösterilmektedir. Bu bakış açısından ideal kent, ütopya bir proje değil; normatif ve sezgisel bir model işlevi görmektedir. Makale, Devlet'i ütopya olarak okumanın eserin epistemolojik ve etik boyutlarını gölgelediği sonucuna varmaktadır.

Abstract

Utopia or a Thought Experiment? Rereading Plato's Republic Through a Critique of Anachronism

This article examines whether Plato's Republic can be properly interpreted as a utopia, arguing that such a reading involves a methodological anachronism. The concept of utopia, which emerged in early modern political thought, is often retrospectively applied to Plato's ideal polis, leading to interpretations that overlook the philosophical function of the Republic. This study proposes that the Republic should instead be understood as an epistemological thought experiment aimed at clarifying the nature of justice rather than as a concrete political blueprint. By analysing the structural analogy between the soul and the city, as well as the role of the philosopher-king, the article demonstrates that Plato's primary concern is not the construction of an ideal society but the conditions under which justice can be known and articulated. From this perspective, the ideal city functions as a normative and heuristic model rather than a utopian project. The article concludes that reading the Republic as a utopia risks obscuring its epistemological and ethical dimensions, and that a non-anachronistic interpretation allows for a more coherent understanding of Plato's philosophical aims.

1. Giriş: Problem, Kapsam ve Yöntem

Platon'un Devlet (Politeia) adlı eseri, felsefe tarihinde genellikle ideal bir toplum tasarımı olarak sunulan ütopya türünün kimi yorumlarda öncülü veya kurucu metni olarak kabul edilir (Gül, 2007). Ancak "ütopya" terimi, etimolojik olarak Eski Yunanca "olmayan yer" (outopia) ve "iyi yer" (eutopia) kelimelerinin birleşiminden türetilmiş ve ilk kez Thomas More tarafından 1516 tarihli eserinde kullanılmıştır (Tuncer, 2019). Bu kavramsal doğuş, Platon'un eserinden yaklaşık iki bin yıl sonra gerçekleştiği için, Devlet'in ütopya kategorisine dahil edilmesi ciddi bir "anakronizm" sorunu barındırmaktadır (Omay, 2012). Modern ütopya genelleştirilmiş ve siyasi aksaklıklara yönelik eleştirel bir alternatif sunarken; Platon'un tasarımı, tarihsel bir reform projesinden ziyade adaletin doğasını anlamaya yönelik normatif bir modeldir. Devlet metninde ideal düzenin inşası, doğrudan doğruya "adaletin ne olduğu" sorusuna bir yanıt arayışı olarak başlar (Annas, 1981). Sokrates, adaleti birey (mikrokozmos) üzerinden tanımlamanın zorluğu nedeniyle, onu daha büyük bir yapı olan kent (polis) üzerinden "büyük harflerle okuma" yöntemini teklif eder (Platon, 2015). Bu metodolojik tercih, kurgulanan kentin somut bir siyasi anayasa önerisi olmaktan çok, adaletin mantıksal ve kuramsal sınırlarını sınavan epistemolojik bir düşünce deneyi olduğunu göstermektedir. Nitekim Platon, bu ideal düzenin yeryüzünde fiilen kurulabilirliğinden ziyade, ruhun kendi iç düzenini kurması için "gökyüzünde bir örnek" olarak durduğunu bizzat ifade etmiştir (Platon, 2015).

Eserdeki ruh-devlet analogisi, siyasi sınıfların (yöneticiler, koruyucular, üreticiler) aslında ruhun yetilerini (akıl, öfke, arzu) temsil ettiğini ortaya koymaktadır (Aydın ve Cevherli, 2016). Bu bağlamda, filozof-kralın yönetimi bir iktidar hırsının sonucu değil, yönetimin bir "bilgi" (episteme) meselesi olduğunun kanıtlanması için kurgulanmış bir teorik zorunluluktur. Platon'un bu teorik yaklaşımı, Thomas More'un 16. yüzyıl İngiltere'sine yönelik somut politik eleştiriler barındıran Utopia'sından yapısal olarak kopmaktadır (Weisgerber, 1940). More'un metni tarihsel bir "ayna" işlevi görürken, Platon'un eseri evrensel bir adalet arayışının felsefi sahnesidir (White, 1982). Dolayısıyla, eseri modern bir siyasi program gibi okumak, metnin sunduğu epistemolojik derinliği ve "İyi İdeası"na dayalı felsefi sınımayı gölgelemektedir (Rosen, 2005). Bu çalışma, Platon'un Devlet'inin "ütopya" olarak adlandırılmasının hangi açılardan problemli olduğunu ortaya koymayı ve eserin daha tutarlı bir kavramsal çerçeve içinde nasıl okunabileceğini tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışma, eseri modern ütopya metinleriyle doğrudan özdeşleştirmek yerine, ütopya düşüncesinin felsefi önkoşullarını hazırlayan bir metin olarak ele almayı önermektedir (Brown, 2017). Yöntemsel olarak çalışma; deneysel ya da tarihsel karşılaştırmalı bir analizden ziyade, metin temelli ve kavramsal çözümlemeye dayanmaktadır. Eserdeki adalet, erdem, ruh, sınıf yapısı ve yönetim gibi temel kavramlar hem eserin iç tutarlılığı hem de ütopya literatürü bağlamında değerlendirilecektir (Arslan, 2006; Cornford, 2003).

Araştırmanın özgün katkısı, Devlet'i siyasi bir modelden ziyade epistemolojik bir düşünce deneyi olarak yorumlamasında ortaya çıkmaktadır. Mevcut çalışmaların önemli bir kısmı eseri doğrudan ütopya bir tasarım olarak ele alırken, bu makale ütopya kavramının tarihsel kökenlerine dikkat çekerek anakronizm eleştirisini sistematik hale getirmektedir. Ruh ile devlet arasındaki analoginin ve filozof-kral figürünün bu bağlamda yeniden ele alınması, Platon'un temel amacının ideal bir toplum inşa etmek değil, adaletin bilgisine ulaşmanın koşullarını araştırmak olduğunu gösterecektir. Bu yaklaşım, Devlet'in etik ve epistemolojik boyutlarını merkeze alarak, eserin ütopya etiketiyle indirgenmesine karşı kavramsal olarak tutarlı bir alternatif okuma sunmaktadır.

2. Ütopya Kavramının Kavramsal Çerçevesi ve Anakronizm Sorunu

"Ütopya" terimi, felsefi ve siyasi literatüre Thomas More'un 1516 tarihli aynı isimli eseriyle girmiş olmasına rağmen, ideal toplum arayışı bu tarihten çok daha önce Antik Yunan düşüncesinde karşımıza çıkmaktadır (Omay, 2012). Bununla birlikte, ideal düzen

tasavvurlarının tümünü "ütopya" başlığı altında toplamak, kavramın tarihsel özgüllüğünü göz ardı eden indirgemeci bir yaklaşım riski taşımaktadır. Bu nedenle ütopya kavramının, yalnızca içerik bakımından değil, ortaya çıktığı tarihsel bağlam ve üstlendiği işlev açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir (Vieira, 2010; Omay, 2012). Modern ütopya geleneği, More'un 16. yüzyıl İngiltere'sinin ekonomik ve toplumsal yozlaşmasına (özel mülkiyet, sınıfsal eşitsizlik) tuttuğu eleştirel bir "ayna" olarak doğmuştur (More, 2006; Davis, 2010). Bu tür ütopyalar, mevcut toplumsal yapıyı hayali bir mekân üzerinden sorgulayan ve tarihsel bir "olması gereken" iddiası taşıyan projelerdir (Gül, 2007). Oysa Platon'un kurgusu, mevcut siyasal düzenlere yönelik pratik bir reform reçetesi sunmaktan ziyade, "adaletin ne olduğu" sorusunu felsefi olarak temellendirmeye yöneliktir (Annas, 1981; Foster, 1951). Platon'da ideal kent (polis), adaletin bireyden ziyade daha büyük bir yapı üzerinde "büyük harflerle okunmasını" sağlayan metodolojik bir araçtır (Platon, 2015, 368d-369a). Bu bağlamda metin, uygulanabilir bir siyasal taslaktan ziyade, adaletin ontolojik ve etik sınırlarını test eden epistemolojik bir düşünce deneyi olarak konumlandırılmalıdır (Rosen, 2005).

Ütopya kavramının Platon'a uygulanmasındaki bir diğer sorunlu nokta, modern ütopyaların genellikle "ilerlemeci" ve "zamansal" bir gelecek kurgusuna sahip olmasıdır. Buna karşın Platon, Devlet'in VIII. kitabında devletlerin kaçınılmaz bir döngü içinde aristokrasiden tiranlığa doğru bozulduğunu anlatarak döngüsel bir tarih algısı sunar (Platon, 2015, 544a-576b). Bu bozulma teorisi, Platon'un projesinin tarihsel bir başarıdan çok, "saf aklın" sınırlarını zorlayan normatif bir model olduğunu gösterir (Weisgerber, 1940). More'un ütopyası aklın rehberliğinde kurulabilecek bir toplumsal düzeni arzularken; Platon, ideal düzenin yeryüzünde kurulabilirliğini bilinçli bir biçimde askıya almış ve bu yapının ancak "gökyüzünde bir örnek" (paradeigma) olarak kalacağını vurgulamıştır (Platon, 2015, 592b; Gül, 2007). Ayrıca, "ütopya türü" ile "ütöpik düşünce" arasındaki farkın metinde netleştirilmesi gerekmektedir. Edebi bir tür olarak ütopya 1516'da More ile başlamışken, ideal toplum arayışı olarak ütöpik düşünce Hesiodos'un "Altın Çağ" tasvirinden Homeros'un Phaiaklar toplumuna kadar uzanır (Hesiodos, 1977; Omay, 2012). Platon'un metni, ütopya geleneğinin kurucu bir parçası sayılsa da, More'daki gibi bir "sosyal mühendislik" çabası değil, bir "felsefi soruşturma" niteliğindedir (Omay, 201). Thomas I. White'in (1982) belirttiği gibi, More klasik felsefeyi politik bir eleştiri için araçsallaştırırken; Platon, evrensel "İyi İdeası"na dayalı bir hakikat arayışının sahnesini kurmaktadır.

Sonuç olarak, Devlet'i modern ütopya kategorisine indirgemek, metnin sunduğu epistemolojik derinliği ve "adaletin bilgisinin imkânına" dair yapılan kuramsal sınamayı gölgelemektedir. Platon'un kurgusu, zamandışı bir adalet ideasının peşindeyken; modern ütopyalar tarihsel krizlere yanıt veren kurumsal reformlardır (Gül, 2007). Bu nedenle, anakronizm eleştirisi Devlet'i anlamak için yalnızca bir tercih değil, metni kendi tarihsel ve ontolojik bağlamı içinde korumayı hedefleyen metodolojik bir zorunluluktur (Strauss, 1957; Detienne, 2012).

3. Platon'un Devlet'inde İdeal Düzenin İşlevi: Epistemolojik Bir Laboratuvar

Platon'un Devlet adlı eserinde kurgulanan ideal kent (polis), modern siyasal tasarımların aksine, uygulanmak üzere hazırlanmış somut bir "eylem planı" değildir; aksine adaletin ne olduğunu felsefi olarak analiz edebilmek için kurulan teorik bir modeldir (Gül, 2007; Annas, 1981). Sokrates'in diyalog boyunca izlediği yöntem, adaleti tek tek bireyler üzerinden değil, büyütülmüş bir yapı olarak kent üzerinden incelemektir (Platon, 2015, 368d-369a). Bu bağlamda ideal düzen, adalet yapısal olarak görünür kılındığı bir düşünsel model ve normatif bir sınır testi işlevi görür (Rosen, 2005). Bu epistemolojik laboratuvarın merkezinde, ruh ile devlet arasında kurulan yapısal analogi yer almaktadır (Aydın ve Cevherli, 2016). Platon'a göre devlet; akleden yanın (yöneticiler), öfke yanının (koruyucular) ve arzulayan yanın (üreticiler) bir birleşimidir (Platon, 2015, 441c-443e). Buradaki sınıfsal yapı, sosyolojik bir toplum tasvirinden ziyade, adaleti "herkesin kendi işini yapması" (oikeiopraxia) ilkesi üzerinden tanımlayan etik bir şemadır (Platon, 2015, 433a; Brown, 2017). İdeal düzenin asıl

işlevi, önce lüksün girmesiyle "kabarmış şehir" (tryphosa polis) haline gelen yapıyı felsefi bir disiplinle yeniden arındırmak ve adaletin ancak kontrolsüz arzuların akıl denetimine girmesiyle mümkün olabileceğini pedagojik bir laboratuvarında kanıtlamaktır (Platon, 2015, 373a; Aydın ve Cevherli, 2016).

İdeal devletin en hayati epistemolojik işlevi, yöneticileri "sanı" (doxa) dünyasından kurtarıp "gerçek bilgi" (episteme) düzeyine ulaştırmaktır (Aydın ve Cevherli, 2016). Mağara Benzetmesinde ifade edildiği üzere eğitim, ruhu karanlıktan aydınlığa çevirme sanatıdır (Platon, 2015, 514a-518d). Düzenin en tartışmalı figürü olan filozof-kral, iktidar hırslarının bir sonucu değil, bilginin nesnel gerekliliğinden doğan bir "teorik zorunluluktur" (Platon, 2015, 473d; Aydın ve Cevherli, 2016). Platon'un bu kurgusu, zamandışı bir adalet ideasının peşindeyken; Thomas More'un Utopia'sı 16. yüzyıl İngiltere'sinin somut ekonomik sorunlarına tutulmuş eleştirel bir "ayna" niteliğindedir (More, 2006; White, 1982). More'da ütopya toplumsal bir reform arzusunu temsil ederken, Platon'da ideal düzen adaletin mantıksal sınırlarını zorlayan normatif bir ölçüt sağlar (Davis, 2010; Vieira, 2010). Metnin bir "düşünce deneyi" olduğunun en somut kanıtı, Platon'un bu düzenin yeryüzünde kurulabilirliğini bilinçli bir biçimde askıya almasıdır. Platon, bu ideal kentin ancak ruhun kendi iç düzenini kurması için normatif bir "gökyüzü örneği" (paradeigma) olarak kalacağını bizzat vurgulamıştır (Platon, 2015, 592b). Ayrıca, modern ütopyaların ilerlemeci zaman algısının aksine Platon, rejimlerin kaçınılmaz bir döngüyle aristokrasiden tiranlığa doğru bozulacağını (entropi) anlatarak döngüsel bir tarih algısı sunar (Platon, 2015, 544a-576b; Weisgerber, 1940). Bu durum, kentin pratik bir eylem planı değil, saf aklın sınırlarını test eden kuramsal bir limit olduğunu göstermektedir (Rosen, 2005).

Devlet'i "totalitarizm" ya da "erken dönem komünizm" gibi modern kategorilerle okumak ciddi bir anakronizm riskini beraberinde getirir (Strauss, 1957; Omay, 2012). Karl Popper (2013) gibi düşünürlerin eseri "totaliter bir eylem planı" olarak yaftalaması, metnin bir düşünce deneyi olmaktan çıkarılıp somut bir siyasal reçete olarak okunmasının yarattığı metodolojik bir sapmadır (Popper, 2013). Platon'da mülkiyetin reddi, modern komünizmdeki gibi ekonomik bir bölüşüm değil, yöneticilerin ruhlarını dünyevi hırslardan tasfiye etmeyi amaçlayan etik bir arınmadır (Arslan, 2006; Brown, 2017). Dolayısıyla Devlet, uygulanabilir bir rejim önerisinden ziyade, adaletin hangi koşullarda bilinebilir ve dile getirilebilir olduğunu araştıran radikal bir epistemolojik soruşturmadır (Omay, 2012; Ree, 2015).

4. Ütopya mı, Düşünce Deneyi mi? Devlet'in Kavramsal Konumlandırılması

Platon'un Devlet adlı eserinin ütopya olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı sorusu, metnin hangi tür beklentilerle ve hangi metodolojik çerçeveye değerlendirileceğine dair temel bir tercihi beraberinde getirir. "Ütopya" terimi, Thomas More tarafından Eski Yunanca "olmayan yer" (outopia) ve "iyi yer" (eutopia) kelimelerinin birleşiminden doğan sessel bir oyun üzerine kurgulanmış ve "iyi ama mümkün olmayan yer" anlamını yüklenmiştir (Tuncer, 2019; Omay, 2012). More'un 1516 tarihli Utopia'sı, 16. yüzyıl İngiltere'sinin mülkiyet ve sınıfsal adaletsizlik gibi somut sorunlarına "eleştirel bir ayna" tutarken; Platon'un kurgusu, zamandışı ve evrensel bir adalet ideasının ontolojik temellerini araştırır (More, 2006; White, 1982). Bu bağlamda eseri modern bir "siyasal program" gibi okumak, metni ait olmadığı bir tarihsel kategoriye yerleştiren ciddi bir anakronizm riskini doğurur (Strauss, 1957). Platon'un kurguladığı ideal kent, gerçekleşmesi beklenen bir gelecek tasarımı değil, adaletin doğasını "büyük harflerle okumayı" sağlayan epistemolojik bir laboratuvardır (Platon, 2015, 368d; Annas, 1981). Platon metnin sonunda, bu düzenin yeryüzünde kurulabilirliğinden ziyade, ruhun kendi iç düzenini kurması için normatif bir ölçüt sağlayan "gökyüzünde bir örnek" (paradeigma) olarak kalacağını bizzat ifade eder (Platon, 2015, 592b). Modern ütopyalar "ilerlemeci" bir zaman algısıyla sosyal bir mühendislik vaat ederken, Platon Devlet'in VIII. kitabında rejimlerin kaçınılmaz bir döngüyle aristokrasiden tiranlığa doğru bozulacağını anlatarak "döngüsel" bir tarih algısı sunar (Platon, 2015, 544a; Weisgerber, 1940). Bu durum, kentin pratik bir eylem planı değil, saf aklın sınırlarını test eden kuramsal bir limit olduğunu

kanıtlar. Eserin bir "düşünce deneyi" olarak okunması gerektiğinin en güçlü kanıtlarından biri, Platon'un geç dönem eseri olan Yasalar (Laws) metnidir. Platon, Devlet'teki aşırı yüksek ahlaki taleplerin (özel mülkiyetin ve ailenin reddi gibi) insan doğasının sınırları dahilinde zorlayıcı olduğunu kabul ederek, Yasalar'da "ikinci en iyi devlet" (deuterôs pros to beltiston) olan Magnesia modelini inşa etmiştir (Bobonich & Meadows, 2020). Bu geçiş, Devlet'teki (Politeia) kurgunun, adaletin mantıksal sınırlarını sınayan bir "ilk örnek" olduğunu; Yasalar'ın ise insan doğasına Modern ütopyalar genellikle sosyo-ekonomik refahı ve "insani iyileri" (zenginlik, sağlık) odaklar; oysa Platon'un tasarımı, "ilahi iyiler" olarak adlandırdığı bilgelik, adalet ve ölçülülük erdemlerinin ruh üzerindeki egemenliğini tesis etmeyi hedefler (Bobonich & Meadows, 2020). Karl Popper (2013) gibi düşünürlerin eseri "totaliter bir eylem planı" olarak eleştirmesi, aslında metnin bir "düşünce deneyi" olmaktan çıkarılıp somut bir "siyasal reçete" olarak okunmasının yarattığı metodolojik sapmanın sonucudur. Platon'un kurgusu, toplumsal bir barınak inşa etmekten çok, ruhun İyi İdeası ile olan ontolojik bağını kurumsal bir makrokozmos üzerinden gösterme çabasıdır (Aydın & Cevherli, 2016; Rosen, 2005).

Devlet'i More ile başlayan edebi "ütopya türü" içine hapsedmek, onun sunduğu felsefi derinliği gölgelemektedir. Metin, uygulanabilir bir rejim önerisinden ziyade, adaletin hangi koşullarda bilinebilir ve dile getirilebilir olduğunu araştıran radikal bir epistemolojik soruşturmadır (Omay, 2012). Bu perspektif, Platon'un siyaset felsefesini modern ideolojik yaftalardan kurtararak, kendi tarihsel ve ontolojik bağlamı içerisinde anlamayı mümkün kılmaktadır. Platon'un Devlet adlı eserinin ütopya olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı sorusu, yalnızca sınıflandırıcı bir mesele değildir; bu soru, metnin nasıl okunacağına, hangi teorik çerçeveye yerleştirileceğine ve hangi tür beklentilerle değerlendirileceğine dair temel bir metodolojik tercihi de beraberinde getirir. Bu nedenle mesele, Devlet'in ideal bir toplum tasviri içerip içermediğinden çok, bu tasvirin hangi düşünsel işlevi yerine getirdiği sorusu etrafında ele alınmalıdır. Modern ütopya geleneğinde ideal toplum tasarımları, çoğunlukla mevcut siyasal ve toplumsal düzenin eleştirisi olarak ortaya çıkar. Thomas More'un Utopia'sı bu anlamda paradigmatik bir örnektir. More, yaşadığı dönemin İngiltere'sine dolaylı ama açık bir eleştiri yöneltir; özel mülkiyet, sınıfsal eşitsizlikler ve siyasal yozlaşma, hayali bir ada toplumu üzerinden görünür kılınır (More, 2006; Davis, 2010). Ütopya burada bilinçli bir kurgu, hatta yer yer ironik bir anlatı olarak işlev görür. Okurdan beklenen, bu ideal düzeni fiilen uygulanabilir bir model olarak benimsemesi değil, mevcut düzeni bu kurgu aracılığıyla sorgulamasıdır.

Platon'un Devlet'inde ise ideal düzenin kuruluş gerekçesi farklıdır. Metnin merkezinde, belirli bir tarihsel bağlamda ortaya çıkan somut siyasal sorunlar değil, adaletin ne olduğu sorusu yer alır. Sokrates'in izlediği yöntem, adaleti doğrudan tanımlamak yerine, onun daha kolay görülebileceği varsayılan bir yapı üzerinden incelemektir. Bu yapı, büyütülmüş bir birey olarak tasarlanan polistir (Devlet, 368d-369a). Dolayısıyla ideal devlet düzeni, siyasal bir hedef olmaktan ziyade, adaletin kavramsal analizini mümkün kılan bir araçtır (Annas, 1981). Bu noktada Devlet'in bir "düşünce deneyi" olarak okunması açıklayıcı bir çerçeve sunar. Düşünce deneyleri, özellikle felsefede, belirli varsayımlar altında bir kavramın sonuçlarını test etmek için kullanılır. Platon'un ideal devleti de bu anlamda, "adalet gerçekten nedir?" sorusunun sınıandığı kuramsal bir zemindir. Ruhun parçaları ile devletin sınıfları arasında kurulan analogi, bu deneysel düşünme biçiminin merkezinde yer alır (Foster, 1951; Rosen, 2005). Eğer adalet, ruhun parçaları arasındaki uyum ise, aynı ilke devlet için de geçerli midir? Devlet'in ideal düzeni, bu sorunun sistematik biçimde düşünülmesini sağlar. Bu okuma, Devlet'i ütopya olarak değerlendiren yaklaşımların tamamen reddedilmesi gerektiği anlamına gelmez. Aksine Platon'un metni, sonraki ütopya geleneği üzerinde belirgin bir etki bırakmıştır. More'un Utopia'sında görülen ortak mülkiyet fikri, eğitimin merkezi rolü ve erdem temelli bir toplumsal düzen arayışı, açık biçimde Platoncu mirasla ilişkilidir (Miles, 1956; White, 1982). Ancak etki ilişkisi, türdeşlik anlamına gelmez. Devlet'in modern ütopyalarla benzerlikleri, onun doğrudan bir ütopya metni olduğu sonucunu zorunlu kılmaz.

Tam da bu noktada anakronizm eleştirisi yeniden önem kazanır. Ütopya kavramı, modern döneme özgü bir siyasal ve edebi kategoridir. Bu kavramı Platon'a uygulamak, kaçınılmaz olarak tarihsel bir kayma yaratır. Ancak bu kayma, tamamen kaçınılması gereken bir hata olarak değil, dikkatle yönetilmesi gereken bir yorum stratejisi olarak ele alınabilir. Platon'un Devlet'ini ütopya olarak adlandırmak yerine, onun ütopya düşüncesinin öncül koşullarını barındıran bir metin olduğunu söylemek, hem tarihsel duyarlılığı korur hem de metnin sonraki düşünce gelenekleriyle kurduğu ilişkiyi görünür kılar (Ree, 2015). Bu bağlamda Devlet, ne tam anlamıyla bir ütopyadır ne de yalnızca soyut bir etik tartışma metni. O, siyasal olan ile etik olanın kesişiminde yer alan, ideal düzeni bir amaç olarak değil, bir düşünme aracı olarak kullanan özgün bir felsefi yapıttır. Platon'un ideal devleti, "gerçekleşmesi gereken" bir modelden ziyade, adaletin mantıksal sınırlarını zorlayan bir varsayım alanı sunar. Metnin sonunda ideal düzenin "gökyüzünde bir örnek olarak durduğunun" belirtilmesi (Devlet, 592b), bu temkinli konumlandırmayı açıkça destekler.

Sonuç olarak Platon'un Devlet'ini ütopya mı yoksa düşünce deneyi mi olarak adlandıracağımız sorusu, ikili bir karşıtıktan ziyade dereceli bir değerlendirmeyi gerektirir. Devlet, modern anlamda bir ütopya değildir; ancak ütopya düşüncesinin tarihsel ve felsefi zeminini hazırlayan kurucu bir metindir. Bu nedenle eseri, anakronik bir etiketlemeyle sınırlandırmak yerine, ütopya kavramının sınırlarını sorgulayan bir düşünce deneyi olarak okumak, hem metnin felsefi derinliğini hem de tarihsel etkisini daha doğru biçimde kavramayı mümkün kılar.

5. Platon'dan More'a: Ütopya Düşüncesinde Süreklilik ve Kopuş

Platon'un Devlet'i ile Thomas More'un Utopia'sı arasındaki ilişki, düşünce tarihinde genellikle doğrudan bir öncül-ardıl ilişkisi olarak kabul edilir. More'un 1516 yılında yayımlanan eseri, kavramsal olarak Platon'un kurduğu "ideal toplum" geleneğine eklenirse de, iki metin arasında hem tematik bir süreklilik hem de derin yapısal kopuşlar mevcuttur. Bu ilişkiyi analiz etmek, ütopya kavramının antik felsefeden erken modern döneme geçerken geçirdiği dönüşümü anlamak açısından kritiktir. More, eserini inşa ederken Platon'un Devlet'inden önemli temalar devralmıştır. Her iki düşünürün ideal toplum tasarımlarındaki en belirgin ortak payda "özel mülkiyetin reddi" ve "ortak mülkiyet" fikridir. More, toplumsal adaletsizliğin temel kaynağı olarak gördüğü mülkiyeti kaldırma fikrini Platoncu mirastan süzerek bir ada toplumuna genellemiştir. Ayrıca, eğitimin toplumsal düzenin bekası için merkezi bir rol üstlenmesi ve bireysel çıkarların kamusal iyiliğe tabi kılınması, her iki metinde de süreklilik gösteren unsurlardır. Bu bağlamda, More'un Utopia'yı kaleme alırken sadece Devlet'ten değil, aynı zamanda Platon'un Yasalar eserinden de derin etkiler aldığı akademik literatürde vurgulanmaktadır. İki metin arasındaki en köklü fark, eserlerin kaleme alınış amacında ve üstlendikleri işlevde ortaya çıkar. Platon'da ideal devlet, adaletin ne olduğunu felsefi olarak analiz edebilmek için kurulan teorik ve ontolojik bir modeldir. Platon, polis yapısını ruhun parçalarıyla analogik bir düzleme oturtarak, evrensel bir "Adalet İdeası"na temellendirmeye çalışır. Bu noktada ideal kent, gerçekleşmesi beklenen bir siyasal projeden ziyade, kavramsal bir "sahne" veya "düşünce deneyi"dir. Buna karşın More'un Utopia'sı, 16. yüzyıl İngiltere'sinin ve Avrupa'sının somut ekonomik, dinsel ve siyasal yozlaşmasına yöneltilmiş doğrudan bir politik eleştiridir. More, hayali bir ada toplumu aracılığıyla mevcut düzenin aksaklıklarını görünür kılan eleştirel bir "ayna" inşa etmiştir. More'da ütopya, bilinçli bir kurgu ve ironik bir anlatı olarak toplumsal bir reform arzusunu temsil ederken; Platon'da ideal düzen, adaletin mantıksal sınırlarını zorlayan normatif bir ölçüt sağlar. Sürekliliğin ötesinde, toplumsal kurumların inşasında More'un Platon'dan radikal biçimde koptuğu noktalar şunlardır: Platon, koruyucular sınıfı için aileyi ve özel mülkiyeti yasaklayıp kadın ve çocukların ortaklığını savunurken; More, patriyarkal aile yapısını toplumun temel birimi olarak korumuş ve temsil sistemini bu birim üzerinden kurgulamıştır. Platon, yöneticiler, koruyucular ve üreticiler arasında katı ve hiyerarşik bir sınıfsal ayrım gözetirken; More, üreticiler ile yöneticiler arasındaki sınırı esnetmiş, dikey hareketliliği mümkün kılan daha demokratik ve paylaşımcı bir yapı tasarlamıştır. Platon,

ideal düzenin yeryüzünde fiilen kurulabilirliğini bilinçli bir biçimde askıya almış ve onu "gökyüzünde bir örnek" olarak bırakmıştır. More ise, gerçekleştirilebilirliği belirsiz olsa da, mevcut siyasal gerçeklikle kıyaslanmak üzere daha ayrıntılı ve kurumsal bir toplumsal tasarım sunmuştur.

Platon ile More arasındaki ilişki basit bir ardıllık ilişkisi değildir. More, antik felsefenin etik merkezli düşünce deneyini, erken modern dönemin siyasal eleştiri diliyle birleştirerek "ütopya"yı bir edebî tür haline getirmiştir. Platon'un metnini doğrudan More'un "ütopya" kategorisiyle okumak, antik metnin taşıdığı epistemolojik derinliği modern bir siyasal reçeteye indirgeme riski taşır. Platon'un mirası, ütopya düşüncesinin felsefi önkoşullarını hazırlayan kurucu bir zemin iken; More'un çalışması, bu mirası tarihsel ve politik bir eleştiriye dönüştüren kırılma noktasıdır. Platon'un Devlet'i ile Thomas More'un Utopia'sı arasındaki ilişki, çoğu zaman doğrudan bir öncül-ardıl ilişkisi olarak ele alınır. Bu yaklaşım, iki metin arasındaki belirli tematik benzerliklere dayanmakla birlikte, önemli kavramsal farkları göz ardı etme riski taşır. Ortak mülkiyet fikri, eğitimin merkezi rolü ve bireysel çıkarların kamusal iyiliğe tabi kılınması gibi unsurlar, her iki metinde de belirgin biçimde yer alır (Miles, 1956; White, 1982). Ancak bu benzerlikler, iki eserin aynı türde metinler olduğu sonucunu zorunlu kılmaz. Platon'da ideal düzen, adalet kavramının felsefi olarak analiz edilebilmesi için kurulan teorik bir modeldir. Devletin yapısı, ruhun yapısıyla analogik biçimde düşünülür ve siyasal düzen, etik düzenin bir yansıması olarak ele alınır (Devlet, 368d-369a; Annas, 1981). Bu bağlamda Platon'un ilgisi, belirli bir tarihsel toplumun eleştirisinden çok, evrensel bir adalet anlayışının temellendirilmesine yöneliktir. İdeal devlet, bu temellendirmenin kavramsal sahnesi olarak işlev görür. More'da ise durum farklıdır. Utopia, açık biçimde çağdaş Avrupa toplumuna, özellikle de 16. yüzyıl İngiltere'sine yönelik eleştirel bir metindir. Özel mülkiyetin yol açtığı eşitsizlikler, siyasal yozlaşma ve ahlaki çöküş, hayali bir ada toplumu aracılığıyla görünür kılınır (More, 2006; Davis, 2010). Bu yönüyle Utopia, yalnızca felsefi bir düşünce deneyi değil, aynı zamanda tarihsel bağlamı güçlü olan politik bir eleştiridir. Metnin ironik anlatım yapısı ve anlatıcının konumundaki belirsizlik, bu eleştirel boyutu daha da belirginleştirir (Chaudhury, 2012). Bu fark, ütopya kavramının Platon ile More arasında geçirdiği dönüşümü de ortaya koyar. Platon'da ideal düzen, gerçekliğe uygulanması hedeflenen bir model olarak sunulmaz; aksine, çoğu yorumcunun da vurguladığı gibi, ideal devletin fiilen gerçekleşmesi ihtimali bilinçli biçimde askıya alınır (Rosen, 2005; Strauss, 1957). More'da ise ütopya, gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belirsiz olsa da, mevcut düzenle karşılaştırılmak üzere bilinçli biçimde kurgulanmış alternatif bir toplumsal tasarımdır. Bu anlamda ütopya, eleştirel bir aynaya dönüşür. Dolayısıyla Platon ile More arasındaki ilişki, basit bir süreklilikten ziyade, hem devamlılık hem de kopuş unsurları barındırır. More, Platon'dan önemli temalar devralmış; ancak bu temaları, erken modern dönemin siyasal ve toplumsal sorunları bağlamında yeniden işlemiştir. Platon'un etik merkezli düşünce deneyi, More'da tarihsel ve politik bir ütopyaya dönüşmüştür (Vieira, 2010). Bu dönüşüm, ütopya kavramının Antik Çağ'dan modern döneme geçerken geçirdiği yapısal değişimi de yansıtır. Bu nedenle Devlet'i, More'un Utopia'sının "ilk örneği" olarak okumak, her iki metnin de özgün felsefi konumunu bulanıklaştırır. Daha isabetli olan, Platon'un Devlet'ini, ütopya düşüncesinin henüz kavramsallaşmadığı bir dönemde, ideal düzen fikrini felsefi bir problem olarak ele alan kurucu bir metin olarak değerlendirmektir. More'un Utopia'sı ise bu kurucu mirası, modern siyasal eleştirinin hizmetine sokan tarihsel bir kırılma noktasıdır. Bu karşılaştırma, Devlet'in neden modern anlamda bir ütopya olarak sınıflandırılmayacağını, ancak ütopya düşüncesinin felsefi önkoşullarını neden güçlü biçimde içerdiğini açıklığa kavuşturur. Böylece Platon'un metni, ütopya geleneğinin içinde değil; onun sınırlarını ve imkânlarını belirleyen düşünsel bir eşikte konumlandırılabilir.

6. Anakronizm Eleştirisi: Platon'u Modern Siyasal Kategorilerle Okumanın Sınırları

Platon'un Devlet adlı eserinin "ütopya", "totalitarizm" ya da "erken dönem komünizm" gibi modern siyasal kategorilerle okunması, çağdaş literatürde yaygın bir eğilim olsa da

ciddi metodolojik ve kavramsal riskler barındırmaktadır. Anakronizm, en yalın tanımıyla, bir düşünürün fikirlerini ve amaçlarını, ait olmadığı tarihsel ve teorik çerçeveler içine yerleştirerek değerlendirme hatasıdır. Bu tür bir yaklaşım, metni modern okur için güncel kılma çabası taşırken, eserin asıl felsefi özgünlüğünü ve Antik Yunan düşünce dünyasındaki konumunu görünmez kılma tehlikesi yaratmaktadır. Modern siyaset teorisi, "siyasal olan" ile "etik olan"ı birbirinden özerk alanlar olarak kurgulama eğilimindedir. Oysa Platon'da siyaset, bağımsız bir iktidar alanı değil, etik düzenin kurumsal bir yansımasıdır. Devlet metnini anakronizm tuzağına düşmeden okumak, Platon'un temel sorusunun "Hangi siyasi sistem daha özgürlüktür?" değil, "Hangi yaşam biçimi daha adildir?" olduğunu kabul etmeyi gerektirir. Metinde yer alan katı sınıf yapısı, ortak mülkiyet ve sansüre dayalı eğitim sistemi, modern bireysel özgürlükler penceresinden "baskıcı" olarak nitelendirilse de Platon'un sisteminde bu unsurlar ruhun uyumunu ve erdemin toplumsal düzeyde gerçekleşmesini amaçlayan zorunlu felsefi basamaklardır. Dolayısıyla ideal düzen, siyasi bir modelden ziyade, adaletin ontolojik temellerini görünür kılmak için kurgulanmış bir düşünsel makrokozmostur.

Karl Popper gibi modern düşünürlerin Devlet'i "totaliter bir eylem planı" olarak yaftalaması, anakronik okumanın en belirgin sonuçlarından biridir. Bu tür yorumlar, metni uygulanabilir bir siyasi anayasa önerisi (blueprint) olarak ele alarak Platon'u bir "sosyal mühendis" gibi konumlandırır. Ancak Platon, bizzat eserin sonunda bu ideal düzenin yeryüzünde fiilen kurulabilirliğinden ziyade, ruhun kendi iç düzenini kurması için normatif bir ölçüt sağlayan "gökyüzünde bir örnek" (paradeigma) olarak kalacağını ifade etmektedir. Esas amaç, somut bir devlet inşa etmek değil, adaletin hangi epistemolojik koşullarda bilinebilir ve dile getirilebilir olduğunu sınavan bir "düşünce deneyi" yürütmektir. Bu ayrım göz ardı edildiğinde, Platon'un teorik soruşturması yanlışlıkla bir despotizm çağrısı gibi algılanmaktadır. Devlet'te özellikle koruyucular ve yöneticiler sınıfı için öngörülen ortak mülkiyet ve aile kurumunun reddi, sıklıkla modern "komünizm" kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Ancak bu da ciddi bir anakronizm örneğidir; çünkü modern komünizm ekonomik bir bölüşüm ve sınıfsal eşitlik iddiası taşırken, Platon'un mülkiyeti reddetme amacı tamamen "etik bir arınma"ya dayanır. Platon, yöneticilerin iktidarı kendi çıkarları için kullanmalarını engellemek ve onların dikkatini yalnızca "İyi İdeası"nın bilgisine yöneltmek için mülkiyeti yasaklar. Bu durum, iktisadi bir devrim projesi değil, yöneticilerin ruhlarını dünyevi hırslardan tasfiye etmeyi amaçlayan pedagojik bir önlemdir.

Anakronizm eleştirisi, Platon'un felsefi gücünü açığa çıkarmak için metni modern ideolojik kalıplardan arındırmayı hedefler. Devlet'teki otoriter yapı, modern anlamda bir zorbalık değil; bilginin (episteme) kanaatler (doxa) üzerindeki üstünlüğüne dayalı bir "akıl yönetimi"dir. Filozof-kral figürü, iktidarın aklın ete kemiğe bürünmüş hali olduğunu simgeler; bu nedenle ona itaat, bir diktatöre değil, akla itaat anlamına gelmektedir. Platon'un metnini modern siyasi kategorilerle ölçmek, eseri etkisizleştirmese de onun asıl felsefi amacını gölgelemektedir. Metni kendi tarihsel ve ontolojik bağlamı içinde, adaletin sınırlarını zorlayan radikal bir düşünce deneyi olarak okumak, hem anakronizm hatasından kaçınmayı sağlar hem de Devlet'in güncelliğini modern kavramlara indirgmeden kavramayı mümkün kılar. Platon'un Devlet'inin ütopya, totalitarizm ya da erken dönem komünizm gibi modern siyasi kategorilerle okunması, çağdaş literatürde yaygın olmakla birlikte, ciddi anakronik riskler barındırmaktadır. Anakronizm, bir düşünürün kavramlarını ve amaçlarını, ait olmadığı tarihsel ve teorik çerçeveler içinde değerlendirme eğilimi olarak tanımlanabilir. Bu tür okumalar, metnin güncelliğini artırmak yerine, çoğu zaman onun felsefi özgünlüğünü görünmez kılmaktadır (Strauss, 1957; Cornford, 2003). Özellikle Devlet'teyen alan sınıf yapısı, ortak mülkiyet anlayışı ve sıkı eğitim sistemi, modern siyasi deneyimlerin kavramlarıyla değerlendirildiğinde, Platon'un otoriter ya da baskıcı bir siyasi model önerdiği sonucuna varılmaktadır. Ancak bu tür yorumlar, Antik Yunan'da "siyasal olan" ile "etik olan" arasındaki ilişkinin modern ayrımlarla örtüşmediğini göz ardı etmektedir. Platon'da siyaset, bağımsız bir iktidar alanı değil; etik düzenin kurumsal bir yansımasıdır (Arslan, 2006; Brown,

2017). Bu bağlamda Devlet'teki ideal düzen, bireysel özgürlükler ya da siyasal çoğulculuk gibi modern değerler üzerinden değil; ruhun uyumu ve erdemin gerçekleşmesi üzerinden değerlendirilmelidir. Platon'un temel sorusu, "hangi siyasal sistem daha özgürlüktür?" değil; "hangi yaşam biçimi daha adildir?" sorusudur. Siyasal düzen, bu soruya verilen yanıtın kurumsal düzeyde görünür hâle gelmesinden ibarettir (Annas, 1981; Foster, 1951).

Anakronik okumaların bir diğer sonucu, Devlet'in tarihsel etkisinin yanlış yorumlanmasıdır. Platon'un ideal devletinin, modern totaliter rejimlerin teorik öncülü olarak sunulması, metnin hem felsefi bağlamını hem de tarihsel alımlanışını basitleştirmektedir. Oysa Devlet'in sonraki düşünce gelenekleri üzerindeki etkisi, doğrudan siyasal model aktarımı şeklinde değil; adalet, erdem ve iyi yaşam kavramları etrafında yürütülen teorik tartışmalar aracılığıyla gerçekleşmiştir (Rosen, 2005; Ree, 2015). Bu noktada anakronizm eleştirisi, Platon'u "aklamak" ya da onu çağdaş değerlerle uyumlu hâle getirmek amacı taşımaz. Aksine, metni kendi tarihsel ve felsefi bağlamı içinde ciddiye almayı amaçlar. Devlet'in rahatsız edici ya da kabul edilmesi güç yönleri, bu bağlamda örtbas edilmez; ancak bu yönler, modern siyasal beklentilerle ölçülmek yerine, Platon'un etik ve ontolojik öncülleri ışığında değerlendirilir (Strauss, 1957; Detienne, 2012). Dolayısıyla Devlet'i anakronik kategorilerden arındırarak okumak, metni etkisizleştirmek değil; aksine onun felsefi gücünü açığa çıkarmaktır. Böyle bir okuma, Platon'un ideal düzen tasarımını ne romantize eder ne de indirgemeci biçimde mahkûm eder. Bunun yerine, Devlet'i adalet kavramının sınırlarını zorlayan radikal bir düşünce deneyi olarak konumlandırır ve metnin çağdaş tartışmalarla kurabileceği eleştirel ilişkiyi mümkün kılar (Vieira, 2010; Omay, 2012).

7. Ara Değerlendirme: Devlet'i Ütopya Olarak Okumanın Sınırları

Bu noktaya kadar yapılan tartışmalar, Platon'un Devlet adlı eserinin "ütopya" kavramı çerçevesinde değerlendirilmesinin hem imkânlarını hem de sınırlarını ortaya koymaktadır. Metnin ideal bir düzen tasviri içermesi, ilk bakışta onu modern ütopya geleneğiyle ilişkilendirmeyi cazip kılmaktadır. Ancak daha yakından bakıldığında, bu ilişkinin doğrudan bir özdeşlikten ziyade, dikkatle kurulması gereken kuramsal bir temas olduğu görülmektedir (Vieira, 2010). Öncelikle Devlet'te ideal düzenin kuruluş amacı, modern ütopyalarda karşılaşılan türden bir toplumsal eleştiri ya da alternatif toplum önerisi sunmak değildir. Platon'un temel meselesi, belirli bir tarihsel dönemin siyasal yapısını dönüştürmekten çok, adalet kavramını felsefi olarak temellendirmektir. Bu bağlamda ideal devlet, Platon'un etik sorunsalını görünür kılmak için başvurduğu bir düşünsel araçtır. Ruh ile devlet arasında kurulan analogi, siyasal düzenin bu araçsal işlevini açık biçimde ortaya koymaktadır (Annas, 1981; Foster, 1951). İkinci olarak, Devlet'in ütopya olarak okunmasına yönelik eleştiriler, anakronizm sorununu merkezine alır. "Ütopya" kavramının modern bir kategori olması, Platon'un metnine bu kavramın doğrudan uygulanmasını problemlerle kılar. Ancak bu durum, Devlet'in ütopya düşüncesiyle hiçbir ilişki kuramayacağı anlamına gelmez. Aksine, anakronizm burada mutlak bir yorum hatası olarak değil, bilinçli biçimde sınırlandırılması gereken metodolojik bir risk olarak ele alınmalıdır (Strauss, 1957; Rosen, 2005). Platon ile More arasındaki karşılaştırma da bu çerçevede açıklayıcıdır. Her iki metinde ortak temaların bulunması, Platon'un Devlet'inin modern ütopya geleneği üzerinde önemli bir düşünsel etki yarattığını göstermektedir. Ancak More'un Utopia'sı ile Devlet arasındaki farklar, ütopya kavramının tarihsel dönüşümünü de açığa çıkarır. Platon'da ideal düzen, etik merkezli bir düşünce deneyinin parçasıyken; More'da ütopya, belirli bir toplumsal bağlama yöneltilmiş politik bir eleştiri aracına dönüşmüştür (Davis, 2010; White, 1982). Bu dönüşüm, Devlet'in modern anlamda bir ütopya olarak sınıflandırılmayacağını, ancak ütopya düşüncesinin felsefi önkoşullarını güçlü biçimde içerdiğini göstermektedir. Nitekim Platon'un ideal devletinin gerçekleştirilebilirliğinin bilinçli biçimde askıya alınması, metnin normatif bir siyasal programdan ziyade teorik bir sınama alanı sunduğunu düşündürmektedir (Rosen, 2005). Bu yönüyle Devlet, ütopya düşüncesinin içinde yer alan bir metin olmaktan çok, onun sınırlarını ve imkânlarını belirleyen kurucu bir eşikte konumlanır (Ree, 2015). Dolayısıyla

Devlet'i ütopya olarak nitelendirmek, ancak belirli koşullar altında anlamlıdır. Bu koşulların başında, metnin bir siyasal reçete olarak değil, adaletin kavramsal sınırlarını zorlayan bir düşünce deneyi olarak okunması gelir. Böyle bir okuma, hem Platon'un felsefi amacını korur hem de Devlet'in modern siyaset felsefesi ve ütopya literatürüyle kurduğu dolaylı ilişkiyi açıklayıcı biçimde görünür kılar (Annas, 1981; Vieira, 2010).

Bu ara değerlendirme, çalışmanın temel iddiasını netleştirmektedir: Platon'un Devlet'i, modern anlamda bir ütopya değildir; ancak ütopya düşüncesinin imkânlarını ve sınırlarını felsefi düzeyde test eden kurucu bir metindir. Bu tespit, aşağıda ele alınacak sonuç bölümünde çalışmanın özgün katkısının daha açık biçimde ortaya konmasına zemin hazırlamaktadır.

8. Sonuç

Bu çalışma, Platon'un Devlet adlı eserini Thomas More ile başlayan modern "ütopya" kategorisi altında değerlendirmenin, metne yönelik ciddi bir metodolojik anakronizm riskini beraberinde getirdiğini ortaya koymuştur. Analizimiz göstermiştir ki; modern ütopyalar tarihsel bir krize yanıt veren ve uygulanabilirlik iddiası taşıyan projelerken; Platon'un kurguladığı ideal düzen, adaletin bilgisinin (episteme) imkânını araştıran normatif bir "epistemolojik düşünce deneyi"dir. Bu bağlamda, ruh ile devlet arasında kurulan yapısal analogi toplumsal sınıfların sosyolojik bir tasvirinden ziyade, insan ruhunun yetileri arasındaki hiyerarşik dengenin kurumsal bir yansımasıdır. Filozof-kral figürü ise iktidar hırsının bir sonucu değil, kent yönetiminin ancak en yüksek hakikate (İyi İdeası) vakıf olanlar tarafından gerçekleştirilebileceğinin felsefi kanıtıdır.

Çalışmanın özgün katkısı üç temel noktada toplanmaktadır: İlk olarak, Devlet'in ütopya olarak okunmasının sınırları, anakronizm eleştirisi bağlamında sistematik biçimde ortaya konmuştur. İkinci olarak, Platon'un ideal düzeninin bir amaç değil, adalet kavramını düşünmeyi mümkün kılan bir araç olduğu gösterilerek; eserin "düşünce deneyi" olarak okunmasının felsefi temelleri güçlendirilmiştir. Üçüncü olarak ise Devlet'in ütopya geleneğiyle ilişkisi, doğrudan bir süreklilik iddiası yerine, kurucu fakat mesafeli bir etkileşim olarak yeniden konumlandırılmıştır. Platon'un metnin sonunda bu düzenin ancak "gökyüzünde bir örnek" (paradeigma) olarak kalabileceğini ifade etmesi (Devlet, 592b) ve geç dönem eseri olan Yasalar'da daha uygulanabilir bir "ikinci en iyi devlet" modeli sunması, bu kurgunun somut bir "eylem planı" olmadığını kesin olarak kanıtlamaktadır. Sonuç olarak Devlet, modern ütopya kavramıyla tam anlamıyla örtüşmeyen; ancak bu kavramın felsefi önkoşullarını, imkânlarını ve sınırlarını açığa çıkaran kurucu bir metindir. Eseri modern siyasal ideolojiler üzerinden totaliter veya komünist bir manifesto olarak okumak, metnin sunduğu derin ontolojik ve etik katmanları gölgelemektedir. Platon'un asıl başarısı bir devlet taslağı çizmek değil; adaletin, erdem ve bilginin sınırlarını sınayan zamandışı bir hakikat sahnesi kurmaktır. Bu nedenle eser, bir "ütopya" olarak değil; bireyin kendi ruhsal düzenini kurması için ona rehberlik eden normatif bir felsefi pusula olarak değerlendirilmelidir.

9. Kaynakça

- Annas, J. (1981). An introduction to Plato's Republic. Oxford University Press.
- Arslan, A. (2006). İlkçağ felsefe tarihi: Sofistlerden Platon'a. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Atakan, A. (2016). Beşyüzcü yıldönümünde ütopya. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 22(2), 63–114.
- Aydın, M., ve Cevherli, K. (2016). Platon'un ideal devletinde öğretmenler sınıfı olarak filozofların eğitimi. Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi, 2(2).
- Bobonich, C., & Meadows, K. (2020). Plato on utopia. E. N. Zalta (Ed.), The Stanford Encyclopedia of Philosophy içinde. <https://plato.stanford.edu/entries/plato-utopia/>

- Brown, E. (2017). Plato's ethics and politics in The Republic. In E. N. Zalta (Ed.), The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2017 ed.). <https://plato.stanford.edu/entries/plato-ethics-politics/>
- Chaudhury, S. (2012). Literature and beyond: Contextualising More's Utopia. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(18), 43–68.
- Cornford, F. M. (2003). Sokrates'ten önce ve sonra (Çev. A. Yalçın). Ayraç Yayınevi.
- Davis, J. C. (2010). Thomas More's Utopia: Sources, legacy, and interpretation. In G. Claeys (Ed.), The Cambridge companion to utopian literature (pp. 28–50). Cambridge University Press.
- Detienne, M. (2012). Antik Yunan'da hakikatin efendileri (Çev. A. Beyaz). Pinhan Yayıncılık.
- Eyüboğlu, S., & Erhat, A. (1977). Hesiodos eseri ve kaynakları (Vol. 20). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Foster, M. B. (1951). On Plato's conception of justice in the Republic. *The Philosophical Quarterly*, 1(3), 206–217. <https://doi.org/10.2307/2217247>
- Gül, F. (2007). Ütopyalarda devlet. *Felsefe Dünyası*, (45), 51-59.
- Hesiodos. (1977). İşler ve Günler (Çev. S. Eyüboğlu & A. Erhat). Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Kayalı, A. (2019). Platon'un toplumsal sınıfları üzerine bir inceleme (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi. (Sosyal Bilimler Enstitüsü). <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.12692.01924>
- Miles, L. (1956). The Platonic source of Utopia's "minimum religion". *Renaissance News*, 9(2), 83–90. <https://doi.org/10.2307/2857482>
- More, T. (2006). Utopia (S. Eyüboğlu, V. Günyol & M. Urgan, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eser 1516)
- More, T. (2018). Utopia (M. Genç, Çev.). Altınpost Yayıncılık.
- Omay, M. (2012). Ütopya üzerine genel bir inceleme. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(18), 1–14.
- Platon. (2015). Devlet (S. Eyüboğlu ve M. A. Cimcoz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eser yayımlanma tarihi: MÖ 4. yy)
- Popper, K. R. (2013). The open society and its enemies: Volume I: The spell of Plato. Routledge.
- Ree, E. V. (2015). Boundaries of utopia: Imagining communism from Plato to Stalin. Routledge.
- Rosen, S. (2005). Plato's Republic: A study. Yale University Press.
- Strauss, L. (1957). Seminar in political philosophy: Plato's Republic. University of Chicago Press.
- Tuncer, Ö. (2019). The differences between Plato's Republic and Thomas More's Utopia. *International Journal of Media Culture and Literature*, 5(1), 35-44
- Vieira, F. (2010). The concept of utopia. In G. Claeys (Ed.), The Cambridge companion to utopian literature (pp. 3–27). Cambridge University Press.
- Weisgerber, C. A. (1940). Two utopias: A comparison of the Republic of Plato and Thomas More's Utopia (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Loyola University Chicago.

https://ecommons.luc.edu/luc_theses/708.

White, T. I. (1982). Pride and the public good: Thomas More's use of Plato in Utopia. *Journal of the History of Philosophy*, 20(4), 329-354

Bilincin Nitelikleri Üzerine Panpsişist Bir İnceleme

Semra AĞAÇ SUCU*

*Bağımsız Araştırmacı
semraagacsucu@gmail.com
 <https://orcid.org/0000-0002-3698-8474>

Anahtar Sözcükler

Zihin Felsefesi, Panpsişizm,
Bilinç Teorisi, Kuantum Bi-
linç, Duyum, Gömülü Teori

Key Words

Philosophy of Mind, Panps-
ychism, Consciousness
Theory, Quantum Consci-
ousness, Sensation, Groun-
ded Theory. Awareness.

Atıf/Citation

Ağaç Sucu, S. (2025).
Bilincin Nitelikleri Üzerine
Panpsişist Bir İnceleme.
ISophos: Uluslararası
Bilişim, Teknoloji ve Felsefe
Dergisi, Cilt 7, Sayı 14,
ss: 24-38

Özet

“Bilinç nedir?” sorusu, insanlığın en kadim ve en zor problemlerinden biridir. Varoluşsal arayışın merkezinde yer alan bilinci anlama çabası, insanlık tarihi boyunca farklı düşünce akımlarını da beraberinde getirmiştir. Panpsişizm, bu bağlamda, zihin felsefesi içindeki en köklü yaklaşımlardan biri olarak karşımıza çıkar. Bu yaklaşımın temel ilkesi, yalnızca insanın değil, canlı ve cansız tüm varlıkların en basit düzeyde bile olsa bir bilince sahip olduğudur. Panpsişizm, bu iddiası nedeniyle eleştirilerin odağı hâline gelse de geliştirdiği argümanlar ve teorik zemininin sağlamlığı sayesinde bilinci anlamak için başvurulabilecek temel kaynaklardan biri olarak görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, panpsişist teori içinde geleceğin bilinç teorilerine yön verebilecek saklı bir unsur bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Araştırmada Gömülü Teori yöntemi kullanılarak panpsişizm üzerine düşünen isimlerin görüşleri incelenmiş, elde edilen veriler kavramsal ve kategorik kodlamalara tabi tutulmuş ve panpsişizmin açık, seçici ve teorik kodları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın temel amacı, nesnelere ve cansız varlıklara atfedilen panpsişist bilincin ne olduğunu incelemektir. Bu çerçevede araştırmanın, bilinçli yapay zekâ, nesnelere interneti ve kuantum bilinç tartışmalarına teorik düzlemde katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Qualities of Consciousness: A Panpsychist Analysis

Abstract

The question “What is consciousness?” is one of the oldest and most challenging problems in human thought. The attempt to understand consciousness, which stands at the center of humanity’s existential quest, has given rise to various intellectual traditions throughout history. In this context, panpsychism appears as one of the most deeply rooted approaches within the philosophy of mind. The fundamental principle of this approach is that not only human beings but all entities—whether living or non-living—possess consciousness, even at the most basic level. Although panpsychism has become the focus of criticism because of this claim, the arguments it develops and the strength of its theoretical foundations have led many scholars to regard it as one of the key frameworks for understanding consciousness. For this reason, the present study investigates whether there exists a latent element within panpsychist theory that could guide future theories of consciousness. In the research, the views of thinkers who have

reflected on panpsychism were examined using the Grounded Theory method. The obtained data were subjected to conceptual and categorical coding, and efforts were made to identify the open, selective, and theoretical codes associated with panpsychism. The main objective of the study is to examine the nature of the panpsychist consciousness attributed to objects and inanimate entities. Within this framework, the research is expected to contribute, at a theoretical level, to discussions concerning conscious artificial intelligence, the Internet of Things, and quantum consciousness.

1. Giriş: Kuramsal ve Tarihsel Çerçeve

Panpsişizm, en yalın hâliyle, bilincin tüm evreni kapladığını savunur. Literatüre 16. yüzyılda İtalyan filozof Francesco Patrizi tarafından kazandırılan “panpsişizm” (panpsychism) kavramı, zihin, ruh ve can gibi anlamlara gelen *psyche*¹ sözcüğünden türetilmiştir. Panpsişizm, bilincin canlı ya da cansız evrendeki her şeyin temeli olduğunu ve bir bütünlük oluşturarak kâinattaki tüm varlıkları kapsadığını ileri süren bir teoridir.

Panpsişizme göre zihin/bilinç, evrenin en temel niteliklerinden biridir. Tüm nesnelere zihinsel faaliyetlerle bağlantılı belirli güçler barındırır; doğada zihin konusunda bir süreklilik vardır; evreni yaratan ve tasarlayan bir Tanrı'nın bulunması gerekir; evrendeki her şey Tanrı'dır ve onun ruhundan bir parçadır.² Panpsişizm, yaşayan organizmaların parçası olsun ya da olmasın, evrenin basit fiziksel bileşenlerinin zihinsel özelliklere sahip olduğunu savunur (Nagel 1979, 181). Özellikle cansız varlıklara bir tür zihinsellik/bilinçlilik atfetmesi, onu felsefe tarihinin en tartışmalı ve en çok hedef gösterilen akımlarından biri hâline getirmiştir. Buna rağmen panpsişizm, zihin felsefesinin doğmasına kaynaklık eden bir teori olarak iddiasını güçlü bir ontolojik zeminde temellendirmeye çalışır.

Panpsişizm, “Varoluşun kökeni nedir?”, “Varoluş nasıl gerçekleşir?” ve “Bilinçli olmayan varlıklarla aramızdaki varoluşsal fark nedir?” gibi temel ontolojik sorulara cevap arar. David Skrbina, *Panpsychism* (2019) başlıklı kitabında bu sorulara karşılık gelen üç temel argümandan söz eder: (i) bilincin temel kabul edilmesi gerektiğini savunan köken argümanı, (ii) maddenin kendi kendini örgütleyerek karmaşık formlar aldığı düşüncesine dayanan içkin doğa argümanı, (iii) bilinçli olmadığı varsayılan varlıklara bilinç atfetmeyi içeren analogi argümanı (Skrbina 2019, 2). Bu argümanlar yakından incelendiğinde, idealist, materyalist ve fizikalist düşünce akımlarına farklı yönlerden karşılık geldikleri görülür. Bilincin kâinattaki temel unsur olduğu iddiası idealist ve metafizik bir yön taşıırken maddenin bilinçli olduğu tezi natüralist ve materyalist eğilimlerle ilişkilidir. Maddedeki bilincin farklı seviyeleri bulunduğu tezi ise fizikalist bir çerçeveyi temsil eder.

Skrbina'nın da belirttiği gibi panpsişizm, her şeyden önce bir meta-teori olarak görülebilir. Bu yaklaşımda tikel bilinçler tümel bilinçten türemekte, tümel bilinçten türeme yine bir tikellik ifade etmektedir. Panpsişizmde zihin/bilinç, kendiliğinden oluş ve yaratıcılıkla ilişkilidir. Güncel zihin felsefesinde materyalist teoriler baskın görünse de bu teorilerin bilincin evrendeki rolünü yeterince açıklayamadıkları sıkça ileri sürülür. Panpsişizm, bu noktada daha kapsayıcı çözüm önerileri sunma iddiasındadır (Skrbina 2001, 134). Buradaki temel vurgu, panpsişizmin bilinç tartışmalarındaki geniş açıklama gücü ve materyalizm ile düalizmin zorlandığı zihin-beden problemine çözüm üretme potansiyelidir.

1.1. Panpsişizmin Felsefe Tarihindeki Önemi

Panpsişizmin varoluş ve bilince dair soruları, onu felsefe tarihinin merkezine taşır. Antik

1 “Psyche” kavramının Eski Yunanca sözlüklerdeki karşılığı, yaşam anlamına gelen “ruh”tur. Bu kavram; “maddi olmayan ölümsüz ruh”, “hayatın ve bilincin kaynağı”, “evrenin ruhu” ve “hareketin ve yaşamın maddi olmayan ilkesi” gibi anlamlara karşılık gelmektedir.

2 Bu yaklaşımlar sırasıyla “Yerleşik Güçler Argümanı”, “Devamlılık Argümanı”, “İlk Neden Argümanı”, “Tasarım Argümanı”, “Teoloji Argümanı”, “Evrin Argümanı” ve “Doğallaşmış Zihin Argümanı” olarak da ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Göney, Y. E. 2018. 21. Yüzyılda Panpsişizm: Fizikselci İçkin Doğayorumu. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 8.

Yunan filozofları ateş, su, hava ve toprak gibi unsurları *arkhe* (temel ilke) kabul ederek kâinatın işleyişini ve özünü tek bir nedene bağlamaya çalışmışlardır. Bu dönemde madde ile zihin arasında kesin sınırlar kurmaktan çok, varlıkların ve kozmosun birlikteliğine dayalı psişik bir birlik anlayışı öne çıkar.

Thales'in mıkna-tısa canlılık atfetmesi, Anaksimenes'in hava anlamına gelen pneuma kavramını psişe ile ilişkilendirmesi, Herakleitos'un düşünme yetisinin tüm varlıklarda ortak olduğunu savunması, Anaksagoras'ın nous kavramıyla kozmik zihinsel güce işaret etmesi, Empedokles'in her şeyde düşünce gücü bulunduğunu söylemesi ve Platon'un dünya ruhu anlamına gelen anima mundi kavramı bu yaklaşımın izleri olarak görülebilir.

Panpsişist düşünce, atomcu gelenek içinde de önemli bir yer tutar. Epikuros ve Lucretius, atomların canlı olduğu fikrine yakın dururlar. Epikuros'a göre her şey "iradeli" atomlardan oluştuğuna göre her şeyin canlı olduğu söylenebilir. Atomların sapma ve yana dönüşlerini açıklamak için Epikuros, Latince *declinare* ile ilişkilendirilen "swerve" kavramına başvurur ve bu sapmanın atomların sergilediği çok küçük bir özgür irade payından kaynaklandığını ileri sürer (Smith 1934). Bu yorum, atomların iç yapısı ve işleyişine dair öngörülerle birlikte panpsişizmin ontolojik değerini de tartışmaya açar. Buna karşılık Orta Çağ felsefesinde, büyük ölçüde dinî çerçevenin baskınlığı nedeniyle panpsişist düşüncenin zayıfladığı görülür. Bunun çarpıcı örneklerinden biri, evrenin ruh ya da bilinç içeren tek bir evrensel maddeden oluştuğunu savunan Giordano Bruno'nun "sapkın" ilan edilerek öldürülmesidir (Zadeh 2021, 2). Bruno'ya göre yalnızca evren değil, doğal şeylerin tüm biçimleri de canlıdır: "Ruhu olmayan ve yaşam ilkesi olmayan hiçbir şey yoktur. Her şey ruhsal özün bir parçasına sahiptir" (Bruno 1584). Bu baskı ortamının 16. yüzyılda Patrizi, Cardano, Telesio ve Campanella gibi isimlerle kırılmaya başladığı söylenebilir.

Patrizi 'ye göre dünya ruhu, insan ruhu ve cansız varlıkların ruhu, aynı varlık sistemi içinde yer alır. Ruh, "birlikte çokluk bulunan hem birlik hem de çoğulluktur" (Patrizi 1591). Cardano'da "her bireysel olan, daha büyük bütünü ya da Bir'in bir parçasıdır" görüşü öne çıkar (Kristeller 1964). Telesio'ya göre cansız varlıklara atfedilen ilkel bilinç, "duyum yeteneği" ve "duyusal algı" ile ilgilidir (Telesio 1586). Campanella ise "tüm parçacıkların, bazısı daha açık, bazısı daha belirsiz biçimde duyusal algı ile donatılmış olduğunu" söyler (Cassirer 1927). Rönesans panpsişistlerinin ortak yönü, ruhu birleştirici bir ilke olarak düşünmeleri ve çokluğu da içeren bir birlik fikrini öne çıkarmalarıdır. Bu damar, monist ve plüralist yaklaşımların gelişimine de zemin hazırlamıştır. Leibniz'in monadları zihinsel niteliklere sahiptir. Ona göre her şey hatta bütünler bile parçalarında da olsa bir zihne sahiptir (Leibniz 1989). Spinoza'da zihin-beden özdeşliği, cansız varlıkların zihinselliğe sahip olmaları fikrine uzanır. Her nesnenin ona karşılık gelen bir fikri bulunduğundan, her nesnenin bir zihne sahip olduğu söylenebilir (Spinoza 1677). Spinoza'nın monizmi ve Leibniz'in plüralizmi, panpsişizmle güçlü paralellikler taşır. Skrbina, Antik Yunan'dan Rönesans'a kadar Batı düşüncesinde panpsişist yaklaşımın yaygın etkisine dikkat çeker ve panpsişist fikirlerin felsefi yaklaşımların oluşumuyla eş zamanlı geliştiğini belirtir (Skrbina 2001, 133). Panpsişizm, ontolojik ve epistemolojik sorulara bütüncül bir yaklaşım sunma iddiasındaki sağlam kuramsal zeminiyle burada öne çıkar.

Pozitivist bilim anlayışı, panpsişizmi metafizik olmakla suçlamıştır. Gözlem ve deneye dayalı nesnellik anlayışının dışında kalan hiçbir düşüncelere alan tanımayan mekanik bilim yaklaşımı, felsefe ile birlikte panpsişizmi de uzun süre bilimin dışına itmiştir. Bu nedenle "zor bilinç problemi" yıllarca geri planda kalmıştır. Buna rağmen panpsişizm, mikro-bilinç ve kozmik-bilinç yaklaşımlarıyla güç kazanmış, zamanla yalnızca felsefenin değil fiziğin de ilgi alanına giren bir tartışma çerçevesi üretmiştir. Panpsişizm, insanlığın ilkel kadim bilinç teorisi olarak tüm canlılığıyla bugüne uzanmakta ve halen pek çok düşünür tarafından bilince dair en geçerli teorilerden biri olarak kabul edilmektedir.

1.2. Panpsişizm Türleri ve Alt Kırılmalar

Panpsişizm, “Bilinç birliği nasıl sağlanır?” sorusunu aşabilmek için zaman içinde iki ana ayrışma üretmiştir: mikro panpsişizm (protopsişizm ile ilişkili) ve kozmopsişizm. Mikropsişizm, her şeyin mikro düzeyde bilinç içerdiğini savunur. Kozmopsişizm ise her şeyin makro ölçekte kozmik düzeyde bilinç taşıdığını ileri süren yaklaşımdır. Mikropsişistler, gerçekliğin temel seviyesinin elektronlar, kuarklar ya da kuantum dalga/parçacıkları gibi evreni oluşturan yapıtaşları olduğunu iddia eder. Kozmopsişistler ise gerçekliğin temel düzeyinin tek bir bütün olarak evren olduğunu savunur (Jaskolla ve Buck 2012; Nagasawa ve Wager 2017). Bu çerçevede mikropsişizmin köken argümanı ve içkin doğa argümanını öne çıkardığı, kozmopsişizmin ise köken argümanı ile analogi argümanını daha belirgin biçimde kullandığı söylenebilir.

Zaman içinde “Gerçekliğin temel düzeyi nedir?”, “Temel varlıkların zihniyetini nasıl anlamalıyız?” ve “Temel zihinler insan zihinleriyle nasıl ilişkilidir?” gibi sorulara verilen farklı yanıtlar da yeni dallanmalara yol açmıştır. Bunlardan biri protobilinç tezidir (Skrbina 2001, 140–142). Protopsişizm, henüz bilinç ve öznel taşımayan proto-zihniyetin uygun koşullar altında bilinçli özneye dönüşebileceğini ya da bilinçli deneyimi üretebileceğini ileri sürer (Leidenhag 2022, 2). Bu yaklaşım, “kurucu mikropsişizm” ya da “kurucu olmayan kozmopsişizm” gibi farklı kombinasyonlar da üretebilmektedir.³ Burada ayrıntıya girilmese de bu kırılmaların, “zor sorulara” çözüm bulma çabasının ürünü olduğu not edilmelidir.

Panpsişizmle karıştırılan⁴ ya da onun alt versiyonları⁵ gibi görülen bazı yaklaşımlar da vardır. Bunlardan biri animizmdir. Animizm, Latince “ruh” anlamına gelen anima sözcüğünden türetilmiştir.⁶ En basit biçimiyle animizm, insanların insan olmayan varlıklara kendilerinininkine benzer bir içsellik atfetmesidir (Descola 2013). “Hayvanlara bilinç atfedebilir miyiz?” ve “Cansız varlıklar bir tür bilinç taşıyor olabilir mi?” gibi sorular animizmde de yankı bulur. Animizm, doğal nesnelere ruh atfetmesi bakımından panpsişizme benzerlik gösterir. Panpsişizmi ayırt eden nokta, “bilinç” problemine odaklanması ve tüm evrende ortak bir bilinç bulunduğunu savunmasıdır. Frankish’in belirttiği gibi panpsişizm, bilimin uzun süre terk ettiği animist dünya görüşüne tuhaf bir ilgi gibi görülebilir. Yine de bu yorum, panpsişizmin “zor bilinç problemine” çözüm üretme iddiasını gölgede bırakabilir (Frankish 2021, 50). Animizm daha çok ruhlar ve ruhani varlıklar üzerinden dünyayı anlamlandırırken panpsişizm, tüm varlıklara atfettiği bilincin gerçekliğini temellendirmeye çalışır.

1.3. Panpsişizme Yönelik Eleştiriler

3 “Temel zihinler, insan zihinleriyle nasıl ilişkilidir?” sorusuna yönelik cevap arayışı, kurucu ve kurucu olmayan panpsişizm yaklaşımlarını beraberinde getirmiştir. Kurucu panpsişizm, insan bilincinin diğer varlıkları temsil eden temel zihinlerle ilişkisine odaklanırken; kurucu olmayan panpsişizm, insan zihninin diğer varlıkların zihinlerinden daha üstün bir konumda bulunduğunu savunur. Detaylı bilgi için bkz. Chalmers, D. (2015). “Panpsychism and Panprotopsişizm.” T. Alter ve Y. Nagasawa (ed.), *Consciousness in the Physical World*. Oxford: Oxford University Press, 253.

4 Panpsişizm, zaman zaman monizm, hилоzoizm, panteizm, panenteizm ve animizm gibi düşünce akımlarıyla da karıştırılmaktadır. Panteizm, her şeyi tek bir birleşik varlık olarak Tanrı ile özdeşleştiren bir görüştür. “Pan-en-theos” sözcüklerinden türeyen panenteizm ise Tanrı’nın evreni kapsadığı, ancak evrenle sınırlı olmadığı fikrine dayanan monist bir yaklaşımdır. Hилоzoizm ise her şeyin canlı olduğunu savunan bir teoridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Skrbina, D. (2019). “Panpsychism.” *Internet Encyclopedia of Philosophy*, 3.

5 Pansensizm(deneyimcilik), her şeyin bir duyarlılığa sahip olduğunu iddia eder. Bu görüşe göre evrendeki her şeyin dış uyarıcılara ve etmenlere tepki vermesini sağlayan, zihin benzeri (bir nevi algı ya da bilinç gerektiren) bir duyarlık mekanizması vardır. Pandeneyimcilik ise her nesnenin öznel deneyimi mümkün kılan bir içkin doğaya sahip olduğunu öne sürer. Detaylı Bilgi için bkz. Göney, Y. E. (2018). 21. Yüzyılda Panpsişizm: Fizikselci İçkin Doğa Yorumu. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.s. 6.

6 Animizm, dünyayı bütünüyle açıklayan ilk düşünce sistemi olduğu içim burada kısaca açıklanabilir. Pansensizm(deneyimcilik), her şeyin bir duyarlılığa sahip olduğunu iddia eder. Bu görüşe göre evrendeki her şeyin dış uyarıcılara ve etmenlere tepki vermesini sağlayan, zihin benzeri (bir nevi algı ya da bilinç gerektiren) bir duyarlık mekanizması vardır. Pandeneyimcilik ise her nesnenin öznel deneyimi mümkün kılan bir içkin doğaya sahip olduğunu öne sürer. Detaylı Bilgi için bkz. Göney, Y. E. (2018). 21. Yüzyılda Panpsişizm: Fizikselci İçkin Doğa Yorumu. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.s. 6.

Panpsişizme yönelik itirazların kaynağında, “bilincin ne olduğu”, “nasıl ortaya çıktığı”, “madde, varlık ve fiziksel dünya ile nasıl bir ilişki içinde olduğu” gibi sorular yatmaktadır. Panpsişizme yöneltilen en yaygın eleştiri, canlı ve cansız varlıkların tümüne insana ait olan zihinselliğin atfedilmesidir. Bu eleştiriler daha çok, zihin ve beden birbirinden farklı olduğunu savunan *düalistlerden* gelmektedir.

Canlı ve cansız varlıklar arasındaki farklılıklara vurgu yapmak yerine benzerlikler yakalamaya çalışmanın doğru olmadığını söyleyerek panpsişizmi eleştiren Paul Edwards’ın temel argümanı şudur: “İnsanlar bu varlıklara bilinç atfediyor, ancak onlarda böyle bir durum gözlenemiyor!” (Edwards, 1967, 28). Bu eleştiriye cevaben Galen Strawson, beden-zihin ayrımının temelde bir yanılğı olduğunu, gerek felsefecilerin gerekse bilim insanlarının bilinci açıklamaya çalışmak için uzun zaman harcadıklarını, ancak tatmin edici bir sonuç üretmediklerini ve dolayısıyla panpsişist olmayan bir bilinç yaklaşımının imkânsız olduğunu söyler (Strawson, 2015, 11). Materyalist yaklaşımlar, nesnel ve kanıtlanabilir olmadığını ileri sürerek bilinci bilimin dışına iterken, idealistler zihnin maddeden bağımsız olarak var olabildiğini savunarak maddeyi dışarıda bırakmışlardır. Dolayısıyla bu iki yaklaşım da bilinci eksik ve yarım bıraktıkları için bilinç konusuna tam bir açıklık getirememiştir.

Zihin-beden ayrımından kaynaklanan eleştirilerin yanı sıra panpsişizme yönelik ikinci itiraz noktası, Karl Popper’ın başını çektiği ve panpsişizmin belirlenimci olduğu ve ampirik temellerden yoksun bulunduğu iddiasıdır. Panpsişist düşünürlerden David Chalmers ise ampirik destekten yoksunluk iddiasıyla bir felsefenin eleştirilemeyeceğini savunur. Ona göre, “Eğer materyalistler haklıysa her şey temelde fiziksel; ancak düalistler haklıysa her şey temelde fiziksel değildir ve zihinsel bir yönü de vardır. Bu ikisinin sentezi bizi ‘panpsişizm doğrudur’ sonucuna götürür” (Chalmers, 2015). Chalmers esas itibarıyla Popper’ın kendi savunduğu “yanlışlanabilirlik” paradigması ile çeliştiğini ileri sürmektedir. Aksi ispat edilmediği sürece her teörinin ciddiye alınması gerektiği yönündeki ilkeyi bilim dünyasına kabul ettiren Popper’ın bu ilkeyi kendisinin ihlal ettiği ileri sürülmektedir. Panpsişizm, diğer tüm teoriler gibi yanlışlanabilme hakkına sahiptir.

Panpsişizme yönelik üçüncü itiraz noktası ise kombinasyon sorunuyla ilgilidir. Kombinasyon sorunu, “Bilinç birliği nasıl sağlanır?” ve “Bilinçlerin bağlanma problemi nasıl aşılabilir?” sorularını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Chalmers’a göre panpsişizmdeki en temel sorun, ayrık mikro bilinçlerin birleşik makro bilinçler üretmek için nasıl birleştiğini açıklamaktır (Chalmers, 2017). Başka bir deyişle kombinasyon probleminin temelinde, mikro bilinçli varlıkların tek bir bilince indirgenemeyeceği görüşü bulunmaktadır. Bu problemin çözülemeyeceği yönünde kesin bir yargıya sahip olanlar ise bilincin bilinemez olduğunu düşünen agnostiklerdir.

Colin McGinn’e göre bu gizemin nedeni, insan zekâsının bilinci anlamak üzere tasarlanmış olmamasıdır. Thomas Nagel’e göre de deneyimi deneyim yapan şey, özne için ne hissettirdiği olduğundan bilincin gerçek bir açıklaması mümkün değildir. Yujin Nagasawa ise epistemik sınırlamalarımızın burada “bilişsel bir çıkmazla” karşı karşıya olduğumuzu gösterdiğini belirtir (Frankish, 2021, 60). Panpsişizm ise bu bilinemezci tavra ve eleştirilere duyarsız kalmayarak, kendisini sürekli sorgulayarak geliştiren ve her dönemde canlılığını koruyan bir felsefe olarak dikkat çekmektedir. Nitekim kombinasyon problemini çözmeye yönelik bu sorgulamalar, mikro- ve makro-psişizm gibi alt yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmış ve böylece yeni bilinç teorilerine kaynaklık edebilecek ölçüde güç kazanmasına katkı sağlamıştır.

1.4. Panpsişist Rönesansın Boyutları

Pozitivist paradigmanın nesnel bilim kalıpları içinde açıklanamaz bir olgu olarak gördüğü panpsişizm 18. ve 19. yüzyıllarda yeniden yükselişe geçmiş ve bu dönem “Panpsişist Rönesans” kavramıyla anılmaya başlanmıştır.

“Eskiden panpsişizm alay konusu olurken şimdi tam gelişmiş bir panpsişist rönesansın

ortasındayız. Panpsişizm bilincin bilimsel hikâyeye yerleştirilebileceği en basit teoridir” diyen Philip Goff bu isimlendirmenin öncülüğünü yapmıştır. “Panpsişizm dünyayı yeniden büyülüyor” diyen Goff “Belki de kendi bilincimiz hakkında bir Kopernik Devrimi’nin zamanı gelmiştir” (Zadeh 2021, 2-3) ifadesiyle Kopernik Devrimi ölçüsünde bir paradigma dönüşümüne işaret etmektedir. Bilim tarihi geçmişte mantık dışı bulunduğu için askıya alınan teorilerin yeniden canlandığı örneklerle doludur ve panpsişizm bunun belirgin örneklerinden biridir.

Bununla birlikte panpsişizmdeki bu yükselişin nasıl gerçekleştiği yeterince incelenmemiştir ve bu yeni Rönesans’ın boyutları ayrıntılı biçimde ele alınmamıştır. Kapsamlı bir literatür taraması yapılarak bu dönemin ayırt edici özelliklerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda panpsişizmin diğer disiplinler içindeki yeri araştırılmış, bir sınıflamaya tabi tutulmuş ve bu yükselişe katkı sağlayan beş temel etken belirlenmiştir. Bunlar zengin bir literatürün oluşması, psişenin ruh yerine zihinsellik olarak yorumlanmaya başlanması, panpsişist görüşlerin psikoloji içinde yer bulması, panpsişizmin fizikçiler tarafından da savunulmaya başlanması ve atom teorilerine kaynaklık etmesi ile dönemin hümanizm ve evrimle bağlantılı düşünce akımlarına yansımalarıdır.

i. Bunlardan ilki zihin felsefesinin pozitivist paradigmanın boyunduruğundan kurtulduğu bu dönemde panpsişizme ilişkin çok sayıda eser verilmiş olmasıdır. Panpsişizme yöneltilen kombinasyon sorununun yol açtığı iç tartışmalar ve çözüm önerileri yeni eserlerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Bu dönemde mikrokozmos, bilinçdışı, mekanik ve monizm gibi konular etrafında oldukça zengin bir literatür oluşmuştur. Gerçekliği açıklayan mekanik anlatı içindeki boşlukların panpsişist yorumlarla doldurulduğu görülmektedir. Uzun süre bilimin dışında bırakılan bilinç konusu artık zihin felsefesi aracılığıyla meşruiyet kazanabileceği kaynak eserlere sahip olmuştur.

ii. Panpsişizmin yükseliş döneminin bir diğer özelliği psişe kavramının “ruh” kavramı yerine zihinsellik olarak yorumlanmaya başlanmasıdır. Bunu açık biçimde “Tüm görünür zihin maddeye atfedilebilir, aynı şekilde tüm madde de zihne atfedilebilir” diyen Schopenhauer’da görmek mümkündür (1819). Lotze’ye göre tüm maddi nesnelere “dıştan madde olarak görünen ve mekanik özellikler gösteren, içsel olarak ise zihinsel anlamda hareket eden” ikili bir yaşama sahiptir (1856). Varlığın hiçbir parçası yaşamdan ve canlılıktan yoksun değildir. Bir şeye dışarıdan bakıldığında madde olarak içeriden bakıldığında ise bilinç olarak görünür (Peirce 1892). William Seager bilincin yalnızca karmaşık organizmalara özgü olmadığını, tüm evreni kapladığını ve gerçekliğin temel bir özelliği olduğunu ileri sürer. Ona göre bilinç bir şekilde ya da bir ölçüde zihinselliğe sahip olma anlamında her yerdedir. En temel düzeyde “dünya uyanıktır” (Seager 2009, 6).

iii. Panpsişist filozofların görüşleri psikoloji içinde de geniş ölçüde temsil edilmeye başlanmıştır. Psikoloji bilinç sorununa cevap bulma arayışlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Daha önce mevcut bilimsel disiplinler içinde yer almayan ve zihin felsefesinin konusu olan bilinç 1876’da Wilhelm Wundt’un çalışmalarıyla psikoloji bilimi altında incelenmeye başlanmıştır. Psikolojinin kurucu isimlerinden William James Psikoloji İlkeleri adlı eserinde “Fiziksel algılarımızın üzerimizde psişik etkileri vardır. Evrenin çoğulcu bir panpsişik görüşüne doğru büyük bir ampirik hareket söz konusudur” (James 1890) diyerek psikoloji içinde bu yaklaşımın öncülerinden biri olmuştur. Benzer şekilde davranışçı psikolog John Dewey *Deneyim ve Doğa* adlı eserinde bitkiyi cansız cisimlerin fiziko-kimyasal faaliyetlerinden ayıran kesin bir sınır bulunmadığını ifade eder (Dewey 1925). Psikanalizin kurucularından Freud bilince ilişkin boşluğun fizikalist ve materyalist yaklaşımlarla doldurulamayacağını ve bilincin evrensel bir birliktelik olduğunu dile getirmiştir (Freud 2021, 103). Bu görüşler panpsişist düşüncenin 20. yüzyılda pozitivist bilim içinde kendine yer açmaya çalışan ve henüz gelişme aşamasındaki psikoloji disiplini içinde önemli bir etki oluşturduğunu göstermektedir. Psikolojinin insan psişesini inceleyen bir bilim dalı olmasına rağmen kurucu psikologların tüm evrenin bilinç sahibi olabileceği fikrine yakın durmaları

dikkat çekicidir. Psikolojinin panpsişizme gösterdiği bu ilgi disiplinin gelişiminde panpsişist düşüncenin etkisini düşündürmektedir.

iv. Bu dönemin bir diğer ayırt edici niteliği panpsişizmin filozofların yanı sıra fizikçiler tarafından da savunulmaya başlanmasıdır. E. Mach her varlığın duyumsadığı panpsişist bir evren tasavvurundan söz eder (Mach 1883). Charles Strong Bilincin Kökeni adlı eserinde “Moleküller dahi bir harekete sahiptir ve bir tür hissetme belirtisi gösterir” görüşünü dile getirir (Strong 1918). F. Dyson’a göre akıl zaten her elektronun doğasında bulunur ve insan bilincinin süreçleri tür bakımından değil derece bakımından farklılık gösterir (Dyson 1979). Bohm parçacık fiziği düzeyinde bile ilkel bir bilinçten söz edilebileceğini ima eder (Bohm 1986). Teilhard de Chardin “Psişe algılanamaz olsa da varlığı bilinir. Maddenin özünde bütünleşmeyi sağlayan bir enerji vardır. Her cisimcikte bir tür psişenin ilkel biçimde bulunduğunu varsaymak gerekir” ifadesini kullanır (Chardin 1959). Rensch’e göre psişik süreçler tüm canlılarda mevcuttur ve elektriksel alanlar dâhil olmak üzere her tür maddenin psişik bir doğası vardır (Rensch 1977). Biyoloji, kimya ve fizik alanındaki ilerlemelerin panpsişist yorumları destekleyen sonuçlar üretmesi bu yükselişi hızlandırmıştır. Özellikle atom altı dünyaya ilişkin keşifler panpsişist düşüncenin fizikçiler tarafından da ciddiye alınmaya başlandığını göstermektedir.

v. Panpsişizmdeki bu yükseliş dönemin hümanizm ve evrimle bağlantılı düşünce akımlarına da yansımıştır. Bertrand Russell hafızanın zihnin temel özelliklerinden biri olduğunu ve cansız nesnelere tarafından bile sergilenebileceğini belirtir. İlkel biçimde de olsa her şeyde bir duyarlılık vardır (Russell 1956, 311). Schiller’e göre bir taş bile varlığının geçtiği düzlemde çevresinden haberdardır ve çevresiyle etkileşim içindedir (Schiller 1907). Herder bitkilerin, taşların ve tüm varlık türlerinin farklı derecelerde bilinç taşıdığını ileri sürer (Nisbet 1970). Fechner bitkilerin bir ruha sahip olduğunu ve hayvanlar kadar gelişmiş olmasalar da kendi doğalarıyla uyum içinde olduklarını belirtir (Fechner 1861). Haldane’in ifadesiyle sözde cansız maddede yaşam ya da zihin bulunduğuna dair açık kanıtlar henüz bulunamamaktadır. Buna rağmen bilimsel bakış açısı doğruysa bu özelliklerin ilkel biçimleriyle evrenin her yerinde bulunması mümkündür (Haldane 1923).

Panpsişizmin bilinç, zihin-beden ayrımı ve kombinasyon problemi gibi zor sorulara yönelik cevap arayışı onu varlık ontolojisi tartışmalarının merkezine taşımıştır. Hartshorne’un ifade ettiği gibi “Bizim için mevcut olan en uygun ontoloji tamamen anlaşılabilir bir materyalizme tercih edilen panpsişizmdir” (Hartshorne 1937). Panpsişist Rönesans pozitivist bilim anlayışının gerçekliğin yalnızca bir kısmını temsil edebildiğini ve gözlemlenebilir olguların ötesinde bir gerçeklik alanının bulunabileceğini gösteren yeni bir paradigma tartışmasını gündeme getirmiştir.

2. Araştırmanın Metodolojisi

Bilinç ile ilgili tözel alanda ne olup bittiğini bulmak ve altta yatan gizli kalıpların keşfedilmesinin amaçlandığı bu çalışma için en uygun yöntemin Gömülü Teori olduğu düşünülmektedir. Gömülü Teori (Grounded Theory), “Temellendirilmiş Teori” olarak da ifade edilir. Sadece bir soru ile başlar, bir hipotezle sınırlandırmaksızın bu soruya ilişkin tüm verileri toplar ve topladığı verileri kavramsal ve kategorik kodlamalara tabi tutarak araştırma konusu içindeki gömülü kalmış unsuru ortaya çıkarmayı amaçlar (Glaser & Strauss, 1967, 102). “Her şey veridir” yaklaşımından yola çıkan GT aynı zamanda toplanan bu veriler için kavramsal birtakım bileşenlerden oluşan bir metodoloji önermektedir (Glaser, 2004, 32). Bu kapsamda bu çalışmada GT’nin “veri toplama”, “kavramsal ve kategorik kodlama”, “kodlamaların analizi” ve “kodlamaların karşılaştırılması” gibi temel metodolojik adımları izlenmiştir.

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Glaser ve Strauss (1965) tarafından geliştirilen Gömülü Teori, verilerin kodlama yoluyla kavramsallaştırılmasına dayanmaktadır. Kavramlar ve olaylar, teorik kategoriler oluşturmak

için karşılaştırmalı yöntem kullanılarak analiz edilir ve kodlanır (Glaser, 2004, 47). GT, toplanan ilk verilerle başlayan araştırma boyunca kavram ve kategori düzeyinde devam eden bir analiz sürecidir (Glaser, 2004, 53). Kısaca Gömülü Teori; verileri, çeşitliliği içindeki gömülü unsurun bulunmasına yönelik olarak küçük bileşenlere ayırma ve bunları tekrar farklı kavram setleri hâline getirerek kategorileştirme ve karşılaştırmalı kodlamalar yapılmasına dayanmaktadır. Bu çerçevede panpsişist düşünürlerin varoluşa ve bilince ilişkin görüş ve ifadeleri incelenerek ilk etapta olabildiğince geniş bir literatür araştırması yapılmıştır. Bu tarama sonunda panpsişizmin yükseliş ve zayıflama dönemleri ile paradigma değişimlerine karşılık gelen dört dönem tespit edilmiş ve araştırma bu dönemler üzerinden yürütülmüştür. Antik Yunan, Rönesans dönemi, 18 ve 19. yüzyıl ile 20 ve 21. yüzyıl olmak üzere panpsişizm ile ilgili toplanan veriler kavramsal ve kategorik kodlamaya tabi tutulmuştur.

2.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Gömülü Teori’de veri toplama ve analiz, sürecin sonunda değil başından itibaren gerçekleştirilir. Verilerin her aşamada yeni elde edilen verilerle karşılaştırıldığı ve analiz edildiği döngüsel bir süreç söz konusudur. Verilerin kodlama yoluyla kavramsallaştırılması GT’nin temelidir. Kodlama, verilerdeki kavramları, benzerlikleri ve kavramsal tekrarları belirlemek için kullanılan analitik bir süreçtir (Glaser, 2004, 32). GT prosedürleri aynı zamanda nitel veri analiz yöntemi olarak da uygulanmaktadır (Stough & Lee, 2021, 3). Bu kapsamda bu araştırmanın ilk aşamasında düşünürlerin kullandıkları belirleyici kavramlar tespit edilmiş ve ardından bu kavramlar arasında nitelik itibarıyla benzer olanlardan kavram setleri oluşturularak kategoriler tespit edilmiştir. Araştırmanın ikinci aşamasında kavramsal ve kategorik kodlama sonuçları açık, seçici ve teorik kodlamaya tabi tutulmuştur. GT’de ilk, orta ve ileri düzey olmak üzere üç kodlama seviyesi bulunmaktadır. Bunlar “Açık Kodlama”, “Seçici Kodlama (Eksensel Kodlama)” ve “Teorik Kodlama” olarak isimlendirilmektedir (Glaser, 2004, 50). Açık kodlamada ilk verilerden mümkün olduğu kadar çok kelime ve kelime grupları belirlenmiştir. Seçici kodlamada ise “Kodlar arasındaki bağlantılar nelerdir?” sorusunun cevabı aranmış ve ilk kodlamada ortaya çıkan açık kodlar arasındaki ilişkiler tanımlanmıştır. Teorik kodlamada ise kodlama ve analizden türetilen kategoriler tekrar bu terimler altında bütünlleştirilmiş ve yeniden sentezlenmiştir.

2.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Panpsişizmi tanımlarken kullanılan “zihin”, “ruh”, “bilinç” ve “akıl” gibi kavramların anlamıyla ilgili bir uzlaşma olmaması bu araştırmanın en temel sınırlılıklarından biridir. Literatürde bu kavramların bazen birbirinin yerine, bazen de farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Örneğin “ruh” kavramıyla “bilinç” kavramının aynı anlamda kullanıldığı veya “zihin” ve “bilinç” arasında bir ayırım yapılmaksızın tercüme edildiği görülmüştür. Kavramlarla ilgili bu belirsizliğin yanı sıra araştırmanın yapısı gereği çok geniş bir dönemi kapsamaması ve literatürde çok sayıda veri bulunması da bu görüşlerin tümünün araştırmaya yansımaları zorlaştıran bir etken olmuştur.

3. Araştırmanın Bulguları

Panpsişist yaklaşım içinde bilincin niteliklerinin ne olduğunu ortaya çıkarmak amacıyla yürütülen bu çalışmada, kavramsal ve kategorik kodlamalar sonucunda elde edilen bulgular bu bölümde sunulmuştur. Bu bulgulardan yola çıkılarak toplanan veriler açık, seçici ve teorik kodlamaya tabi tutulmuş ve analiz edilmiştir.

3.1. Kavramsal Kodlama

Panpsişizme ilişkin felsefe tarihinde yapılan literatür taraması sonucunda, ilgili düşünürlerin görüşleri üzerinden kavramsal kodlama gerçekleştirilmiştir. Belirlenen dört tarihsel dönemde panpsişist görüşlerde öne çıkan belirleyici kavramlar Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Antik Yunan Dönemi Panpsişist Düşüncede Kavramsal Kodlama

Filozof	Belirleyici Kavramlar
Thales	Ruh, Canlılık, İlahi Güç, Hareket, Mıknatıs
Anaximenes	Nefes, Ruh, Zihin, Hava (Pneuma)
Herakleitos	Ateş, Ruh, İlahi Düzen, Düşünme, Ortak Akıl
Anaxagoras	Akıl (Nous), Hareket, Eylem, Kozmik Zihin
Empedokles	Ateş, Hava, Su, Toprak, Ruh, Evren, Birleşim, Düşünce
Platon	Hareket, Yaşamın Ruhü, Psyche, Akıl
Aristoteles	Pneuma, Hareket, Ruh, Hayati Isı
Demokritos	Atom, Hareket, Boşluk
Epikuros	Sapma (Swerve), İrade, Hareket, Canlılık
Stoacılar	Pneuma, Ateş, Hava, Enerji, Ruh
Lucretius	İrade, Atom, Hareket, Canlılık

Antik Yunan'da panpsişist düşünürler, genellikle töz ve ilk neden ile ilişkilendirdikleri unsurları evrenin yaratıcı ruhu ve gücü ile ilişkilendirmişlerdir. Antik Yunan'daki ilk neden arayışı nedeniyle, canlı ve cansız tüm varlıklara aynı niteliğin atfedildiği görülmektedir.

Tablo 2: Rönesans Dönemi Düşüncede Kavramsal Kodlama

Filozof	Belirleyici Kavramlar
Giordano Bruno	Ruh, Canlılık, Evren, Yaşam
Francesco Patrizi	Ruh, Cansız Varlıklar, Birlik, Çokluk
Cardano	Ruh, Zihin, Birlik, Bütün
Telesio	Hareket, Genişleme, Büzülme, Sıcaklık, Soğukluk, Algı, Duyum
Campanella	Duygu, Bilme, Hissetme, Hareket, Duyusal Algı
Spinoza	Zihin, Beden, Düşünce, Nesne, Fikir, Birlik
Leibniz	Algı, Zihin, Monad, Zerre, Ruh, Kuvvet, Duyum, Yansıma

Rönesans Dönemi'nin panpsişist düşünürleri ise Antik Yunan'da görüldüğü gibi ruh ve zihin kavramı üzerine odaklanmışlardır. Ancak buna ilave olarak Rönesans'ta bilme, his, düşünce ve algı gibi insani özelliklerden yola çıkılarak bu niteliklerin doğaya ve evrene atfedilmesi söz konusudur.

Tablo 3: 18 ve 19. Yüzyıl Düşüncede Kavramsal Kodlama

Filozof	Belirleyici Kavramlar
La Mettrie	Canlılık, Zihin, Ruh, Doğa, Hareket, Duyum, Yerleşik Güç
Diderot	Akıl, Doğa, Duyarlılık, Canlılık, Köken, Anlam
J. G. Herder	Kuvvet, Enerji, Zihinsellik, Ruh, Yansıma
Kraft	Manyetizma, Yaşam Enerjisi, Akıl, Bilinç
Schopenhauer	Doğa, İrade, Zihin, Madde (Nesne), Birlik, Öz
Goethe	Ruh, Hareket, Çekim, Yoğunlaşma, Özdeş Akıl, Zihin
Fechner	Ruh, Canlılık, Organizma, Uyum, Fikir, Analoji

Clifford	Süreç, Zincir, Evrim, Titreşim, Evren
Lotze	Nesne, Mekanik, İçsellik, Hareket, Parçacılık, Canlılık
Royce	Mutlak, İçsel Deneyim, His, Organik Yön
Haeckel	Madde, Ruh, Duygu, Hareket, Kimyasal Yakınlık
C. S. Peirce	His, Kimya, Ruh, Doğa, Düzen, Bilinç, Yön
F. Paulsen	Gerçeklik, Töz, Madde, Algı, Zihin, Temsil
Ernst Mach	Duyum, Algı, Varoluş, Renk, Boşluk

Rönesans düşünürlerinin kullandığı ifadelerdeki belirleyici kavramlar, 18. ve 19. yüzyılda panpsişist düşünceyi temsil eden düşünürlerin kullandıkları kavramlarda Antik Yunan ve Rönesans dönemine göre bir çeşitlenme göstermektedir. Aydınlanma sonrasında fizik ve kimya başta olmak üzere bilimsel keşiflerin de etkisiyle panpsişist terminolojiye bilim dili yansımıştır. Bu dönemde evreni açıklayan klasik kavramlar yerine mikro ve içkin bilinç düşüncesi hâkimdir.

Tablo 4: 20. ve 21. Yüzyıl Düşünce Kavramsal Kodlama

Filozof	Belirleyici Kavramlar
William James	Nesne, Düşünce, Algı, Psişik Etki, Çoğulculuk, Hareket
Bergson	Süreç, Bilinç, Hafıza, Yaşam, İrada, Öz, Zaman, Algı
Schiller	Varlık, Etki, Çekim, Direnç, Titreşim, Mahiyet
C. Strong	Atom, Hissetme, Bilinç, İdrak, Hareket, Psişik Enerji
Dewey	Denge, Değişim, Doğa, Kimya, Döngü, Faal
Russell	Zihin, Hafıza, Duyum, İnşa, Akıl Dışı, Nesne
Haldane	Zihin, Madde, Evren, İlkel, Biçim
Hartshorne	Psişe, Atom, Benzerlik, Molekül
Whitehead	Deneyim, Doğa, Canlılık, Ayrım
Huxley	Akıl, Zihin, Evren, Gerçek Varlık
Teilhard de Chardin	Madde (Cisim), Dışsallık, İçsellik, Psişe, Enerji, İllellik, Varlık
Rensch	Zihin, Duyum, Psişik Deneyim, Canlılık, Elektriksel Alan
Dyson	Akıl, Yasa, Doğa, Bilinç, Süreç, Farklılık
Bohm	Zihin, Deneyim, Boşluk, Engel, Parçacık, İlkel Bilinç

20. yüzyılda natüralist ve materyalist bir panpsişist dünya tasavvuru göze çarpmaktadır. Bu dönemin kavramlarında dikkat çeken noktalardan biri, psişeye hem içkin hem de aşkın niteliklerin yüklenmesidir. 21. yüzyılda ise atom altı dünyaya ilişkin kavramlar panpsişist düşünürler tarafından daha sık tercih edilmiştir ve kozmik evrenle bağlantılı bilinç yaklaşımı ön plana çıkmaktadır.

3.2. Kategorik Kodlama

Glaser'in (2004, 48) önerdiği gibi kategorik kodlama, "Bu veriler kimi temsil eder?", "Kimin düşünceleridir?" veya "Toplu olarak neyi temsil edebilir?" gibi soruların yardımıyla gerçekleştirilir. Bu kavramların hangi kategorileri ağırlıklı olarak temsil ettiğini incelemek üzere düşünürlerin görüşleri satır satır incelenerek yeniden analiz edilmiştir. Analiz

sonucunda panpsizmin “bilinmeyen”, “insan”, “canlılar”, “madde”, “doğa” ve “evren” olmak üzere altı ayrı varlık kategorisine bilinç attığı ortaya çıkmıştır. Kategorik kodlamanın sonuçları Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5: Bilincin Atfedildiği Varlık Kategorileri

Kategori	Tarihsel Dönem	Kavram Setleri
Bilinmeyene Atfedilen Nitelikler	Antik Yunan	Ruh, İlahi
	Rönesans Dönemi	Ruh
	18.Ve 19 Yüzyıl	Ruh, İrade, Akıl, Madde, Öz, Özdeşlik
	20.Ve 21. Yüzyıl	İrade, Hayat, Bilinç, Zaman
Varlıklara Atfedilen Nitelikler	Antik Yunan	Canlı, Hareket, Eylem, Hayat, Yaşam
	Rönesans Dönemi	Canlı, Ruh, Zihin, Birlik, Çokluk, Duyum
	18.ve 19 Yüzyıl	Hissetme, Gerçeklik, Deneyim, Bilinç, İçsel, Rasyonel, Zihinsel, Akıl, Algı, Şuur, İdrak
	20.ve 21. Yüzyıl	Zihin, Bilinç, İç Denge, Değişim, Döngü, Kimya, Hafıza Duyum
İnsana Atfedilen Nitelikler	Antik Yunan	Zihin, Akıl, Düşünce, İrade
	Rönesans Dönemi	Zihin, Beden, Düşünce, Fikir, Duyu
	18.Ve 19 Yüzyıl	Zihin, Algı, Şuur, İdrak, His, Deneyim, Bilinç,
	20.Ve 21. Yüzyıl	Algı, Psişe, Bilinç, Düşünce, Hafıza, Bellek, Duyum
Maddeye Atfedilen Nitelikler	Antik Yunan	Boşluk, Sapma, Atom, Dönüş
	Rönesans Dönemi	Ruh, Zihin, Birlik, Monad, Algı, Arzu
	18.Ve 19 Yüzyıl	Duyum, Akıl, Duyarlılık, Canlı, Gerçeklik, Töz, Zihin, Mekanik, Hareket, Yaşam, Canlılık, Bağlantı
	20.Ve 21. Yüzyıl	Zihin, Bilinç, Hafıza, Etki, Fonksiyon, Direnç Yerçekimi, Titreşim, Hareket, Enerji Hissetme, Duyarlılık, Davranış, Benzerlik
Doğaya Atfedilen Nitelikler	Antik Yunan	Enerji, Ateş, Isı, Hava, Nefes
	Rönesans Dönemi	Duyum İçsellik, Zihinsellik, Zorunluluk
	18.Ve 19 Yüzyıl	Duyum, Akıl, Duyarlılık, Canlı, Gerçeklik, Töz, Zihin, Mekanik, Hareket, Yaşam, Canlılık, Bağlantı
	20.Ve 21. Yüzyıl	Zihin Bilinç, İrade, Akım, Bellek, Zihin, Doğa, Duyum, Sistem, Parçacık, Deneyim, Elektrik
Evrene Atfedilen Nitelikler	Antik Yunan	Ortak, Birleşim, Ruh, Duyum
	Rönesans Dönemi	Canlı, Ruh, Hareket, Genişleme, Kuvvet, Sıcak, Soğuk
	18.Ve 19 Yüzyıl	Eş Zamanlı, Zihinsellik, Süreklilik, Evrimsel, Sonsuzluk, Titreşim, Canlılık, Özdeşlik
	20.Ve 21. Yüzyıl	Madde, Öz, Dışsal İçsel, Bütünleşme, Enerji, Duyum

Antik Yunan felsefesinde varlıklar daha geniş bir şekilde tanımlanmıştır. Maddeye atfedilen nitelikler içinde boşluk, sapma, atom ve dönüş gibi fiziksel ilkeler dikkat çekmektedir. Ayrıca evrenin bir ortaklık ve birleşim içinde olduğu inancı hâkimdir. Rönesans felsefesinde “ruh” kavramı, maddeden varlığa, insandan evrene kadar tüm kategorilere atfedilen bir nitelik olarak ele alınmıştır. Modern fiziğin ortaya çıktığı 19. yüzyılda hareket, kuvvet, mekanik ve enerji gibi kavramların panpsizist felsefede de kullanıldığı görülmektedir. Bilincin “akıl”,

“idrak”, “şuur”, “algı” ve “deneyim” gibi kavramlarla tanımlanması ağırlıklı olarak insanı merkeze alan bir bilinç anlayışını göstermektedir. 20. yüzyılda dikkat çeken nokta ise hafızanın (belleğin) insanın yanı sıra tüm varlıklara, maddeye ve fizik dünyaya atfedilmesidir.

3.3. Açık Kodlama

Gömülü Teori’de ilk düzey kodlamada satır satır kodlama yapılması, kategorilerin doğrulanmasına yardımcı olur (Glaser, 2004, 50). Tüm varlık kategorileri için ruh, canlılık, irade, duyum, zihin, akıl ve bilinç kavramları ortak bir şekilde kullanılmış olsa da bu kavramların yoğun olarak kullanıldığı kategoriler de bulunmaktadır. Bu kapsamda, bilincin varlık kategorileri ile ilişkili olarak altı açık kod tespit edilmiştir. Bu açık kodlar bilincin niteliklerini göstermektedir. Analiz sonucunda bilincin metafizik, biyolojik, psikolojik, kimyasal, fiziksel ve matematiksel niteliklere sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Panpsişizmin açık kodları Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6: Panpsişizm Açık Kodlar

Kategorik Kodlama	Kavram Seti	Açık Kodlar
Bilinmeyene Atfedilen Nitelik	Ruh	Metafizik
Canlılara Atfedilen Nitelik	Canlılık	Biyolojik
İnsana Atfedilen Nitelik	Akıl	Psikolojik
Maddeye Atfedilen Nitelik	Duyum	Kimyasal
Doğaya Atfedilen Nitelik	Zihin	Fiziksel
Evrene Atfedilen Nitelik	Bilinç	Matematik

Bilinmeyene atfedilen bilinç, metafizik ve aşkın bir bilinçtir. Canlılar biyolojik olarak hareket etme bilincine sahiptir. İnsan bilincinin temel niteliği psikolojiktir. Her maddenin kimyasal belleği ona varoluş bilinci vermektedir. Doğa, fiziksel enerjilerin akışını dengede tutacak bir bilince sahiptir. Evren bilinci ise matematiksel ve sonsuzdur. Açık kodlamada ortaya çıkan en önemli sonuç, “duyum” (duyumsama) niteliğinin insanın dışındaki diğer kategorilere de atfedilmesidir. Bitkilere, tüm canlı ve cansız varlıklara, maddelere, fizik dünyaya ve evrene kadar tüm kategorilerde duyum ortak kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle “duyum” kavramı çekirdek kavram olarak belirlenmiş ve veriler bu kavram üzerinden yeniden analiz edilerek seçici kodlama gerçekleştirilmiştir.

3.3. Seçici Kodlama

Panpsişizm ile ilgili ilk kodlamada “duyum” çekirdek değişken olarak ortaya çıkmıştır. Glaser’in belirttiği gibi çekirdek değişkenin merkezi olması, diğer kategori ve özelliklerle ilişkili olması ve bir davranışa ilişkin varyasyonun büyük bir bölümünü açıklayabilmesi gerekir (Glaser, 2004, 54). Bu çerçevede düşünürlerin panpsişizm hakkındaki görüşleri “duyum” kavramı merkeze alınarak yeniden kavramsal kodlamaya tabi tutulmuş, öne çıkan belirleyici kavramlar Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: Duyum Kavramsal Kodlama

Filozof	Belirleyici Kavramlar
Leukippos	Algı, Ruh, Duyu, Nesne
Demokritos	Bilgi, Duyum, Madde, Fiziksel, Etkileşim
Aristoteles	Değişim, Duyumsama, Etkileşim
Decartes	Duyumsama, Meleke, Bağ, Cevher
E. Mach	Duyum, Varoluş, Madde

Whitehead	Dünya, Duygu, Birliktelik
LaMettrie	Madde, İçkin, Duyumsama, Yeti
D. Diderot	Duyu, Yeti, Madde,
Haeckel	Madde, Molekül, Hissetme
B. Rensh	Elektrik, Alan, Madde, Psişe, Doğa
Campanella	Bilgelik, Duygu, Bilme
Spencer	Canlı, Sonsuz, Titreşim, Evren
C. Strong	Atom, Hissetme, Psişik, Enerji
J.Gibson	Duyum, Episteme, Saflık, Edim
H. Lotze	Algı, Alan, Uzay, Duyum, İlişki, Yerel, Titreşim, Ses

Duyum ile ilgili kavram setlerine karşılık gelen kategoriler; “algısal”, “maddesel”, “zihinsel”, “ontolojik”, “uzamsal”, “ilişkisel”, “fiziksel” ve “evrensel”dir. Bu kategoriler duyumun niteliklerini vermektedir. Bunların içinde en dikkat çeken nokta, duyumun sanılanın aksine yalnızca algısal değil, aynı zamanda fiziksel ve maddesel boyutlarının da ortaya çıkmış olmasıdır.

3.4. Teorik Kodlama

Seçici kodlamada açık kodlara karşılık gelen soyut kavramlar üretilir ve “kodlar arasındaki bağlantılar nelerdir?” sorusunun cevabı aranır (Glaser, 1978, 61). Bu kapsamda teorik kodlama sürecinde duyumun açık kodlarını temsil eden cümleler tespit edilmiş ve kategoriler ile açık kodlar arasındaki ilişkiyi en iyi ortaya çıkaran soyut kavramlar belirlenmiştir. Duyumun teorik kodları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Duyum Seçici Kodlama

Örnek Cümleler	Seçici Kodlar	Teorik Kodlar
- Duyum “harekete geçirici” parçacıktır.	Fiziksel	Etki
- Hareket ettirici parçacıklar yansıma özelliğine sahiptir.	Maddesel	Yansıma
- Duyum kopya bir imgedir, temsilin imgesidir.	Varoluşsal	Temsil
-Duyumlar, özgül duyu enerjilerine sahiptir.	Algısal	Enerji
-Duyumlar, uzamsal anlamı veren yerel işaretlerdir.	Uzamsal	Yerel
-Duyu verilerindeki yazılım, bilinçsiz çıkarımla işler.	Zihinsel	Verili
-Bilginin kaynağı duyumdur, fiziksel etkileşimle gerçekleşir.	İlişkisel	Bilgi
- Sonsuz titreşimlerle titreşen canlı bir evren vardır	Evrensel	Sonsuz

Duyumun teorik kodları; “etki”, “yansıma”, “temsil”, “enerji”, “yerel”, “verili”, “bilgi” ve “sonsuz” kavramlarıdır. Bu seçici kodlara göre duyum yeniden tanımlanabilir hâle gelmiştir. Buna göre duyum, etki-tepki ilişkisi ile ortaya çıkan harekete geçirici parçacıktır. Bu parçacıklar yansıma özelliği ile kendilerinin temsili bir kopyasını üretirler. Bu kopya duyum enerjileri boşlukta eş zamanlı olarak üretilir. Evrensel olarak sonsuz bir bilgi alışverişini/ilişkisini temsil ederler. Duyumun teorik kodları göstermektedir ki bilincin fiziksel bir boyutu bulunmaktadır.

4. Sonuç ve Tartışma

“Bilincin gerçek işlevi nedir?”, “Bilincin varlığa sağladığı şey nedir?”, “Bir varlığı bilinçli kılan nitelik nedir?” Bu sorulara etraflıca yanıt arayan yaklaşımlardan biri bugüne kadar

panpsişizm olmuştur. Panpsişizmi tarihsel dönemlere ayırarak yapılan incelemede şu üç sonuç ortaya çıkmıştır. İlk olarak kadim çağlardan günümüze kadar hemen hemen her dönemde panpsişist düşünce az veya çok etkili olmuş ve varlığını sürdürmeyi başarmıştır. İkinci olarak dünya tarihine yön veren filozofların ve bilim insanlarının panpsişist yaklaşımı doğrudan veya dolaylı olarak destekledikleri görülmüştür. Ayrıca panpsişizmin egemen paradigmalara aykırı ve alternatif bir söylem olarak geliştiği anlaşılmıştır.

Bu sonuçlar panpsişizmin, savunduğu argümanlarıyla iddialarını oldukça sağlam bir ontolojik zeminde temellendiren bir bilinç teorisi olduğunu ve diğer disiplinleri ve paradigma değişimlerini etkilediğini ortaya koymaktadır. “Panpsişist Rönesans” olarak ifade edilen döneme ilişkin yapılan detaylı incelemede bu yükselişe etki eden beş unsur tespit edilmiştir. Bunlar; “zengin bir literatürün oluşması”, “psişenin ruh yerine zihinsellik olarak yorumlanmaya başlanması”, “panpsişist görüşlerin psikoloji içinde kendine yer bulması”, “panpsişizmin fizikçiler tarafından savunulmaya başlanması ve atom teorilerine kaynaklık etmesi” ve “dönemin hümanizm ve evrim ile bağlantılı düşünce akımlarına yansımaları”dır. Panpsişizmdeki yükselişin fizik, kimya ve psikoloji gibi disiplinleri içerecek boyutlarda olduğu görülmüştür. Bu alanda yapılacak daha detaylı araştırmalar ile Panpsişist Rönesans’ın farklı boyutları tespit edilebilir ve farklı disiplinler içindeki panpsişist yansımalar incelenebilir.

Panpsişizme ilişkin yapılan açık kodlamalarda bilincin; insanlara, canlılara, maddeye, doğaya, evrene ve bilinmeyene olmak üzere altı varlık kategorisine atfedildiği görülmüştür. Bunlara karşılık gelecek şekilde bilincin metafizik, biyolojik, psikolojik, kimyasal, fiziksel ve matematiksel (kozmozolojik) boyutları olduğu tespit edilmiştir. Örneğin bilinmeyene atfedilen bilinç metafizik ve aşkın bir bilinçtir. Canlılar biyolojik olarak hareket etme bilincine sahiptir. İnsan bilincinin temel niteliği psikolojiktir. Her maddenin kimyasal belleği ona varoluş bilinci vermektedir. Doğa fiziksel enerjilerin akışını dengede tutacak bir bilince sahiptir. Evren bilinci ise matematiksel ve sonsuzdur. Bu durum bilinç dediğimiz olgunun tek ve evrensel bir tanımının olmayabileceği ve çeşitli türleri olabileceğine dair yeni araştırmalara konu olabilecek bir tezi gündeme getirmektedir.

Seçici kodlamalarda panpsişizmin tüm varlıklara atfettiği bilincin ortak özelliğinin “duyum” olduğu ortaya çıkmıştır. Duyum (duyumsama), bilincin çekirdek unsuru olarak tekrar kodlamaya tabi tutulmuş ve “algısal”, “maddesel”, “zihinsel”, “ontolojik”, “uzamsal”, “ilişkisel”, “fiziksel” ve “evrensel” olmak üzere teorik kodlar ortaya çıkmıştır. Duyumun teorik kodlarına göre bilinç tekrar tanımlanacak olursa “Parçacıkların boşlukta kendilerinin bir kopyasını üreterek yansıttıkları ve harekete geçirici tepki ürettikleri duyum enerjileridir.” denilebilir. Bu tanım teorik kodlarda ortaya çıkan kavramların bir araya getirilmesi ile üretilmiş olup değişkenlik gösterebilir. Burada asıl önemli nokta bilincin bugüne kadar sanıldığı aksine yalnızca ruh ve zihinsellikle değil, maddesel bir boyutla da ilişkili olabileceğidir. Bu sonuç “Yapay zekâ bilinçli olabilir mi?” sorusunun cevabının nesnelere ve varlıklara atfedilen panpsişist bir bilinç yaklaşımı içinde aranması gerektiğine işaret etmektedir. Yapay zekânın bilinçli olabileceğine yönelik itirazlar genellikle insana ait bilinç niteliklerinin makineye atfedilemeyeceği üzerine temellenmektedir. Oysa farklı bilinç türleri olabileceği göz önüne alındığında örneğin maddeye atfedilen duyum niteliği üzerinden “Yapay zekâ nasıl bir duyum yeteneğine sahip olursa bilinçli olabilir?” sorusu yeni bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırmanın bulguları kuantum bilinç araştırmalarında duyumu merkeze alan yeni çalışmaların teorik zeminde desteklenmesine de katkı sağlayabilir.

5. Kaynakça

Bohm, David. 1986. “The Ghost in the Atom.” 118–134.

Cassirer, Ernst. 1978. “The Problem of the Symbol and Its Place in the System of Philosophy (1927).” *Man and World* 11 (3): 411–428.

Chalmers, David. 2015. “Panpsychism and Panprotopsychism.” In *Consciousness in the Physical World*, edited by Torin Alter and Yujin Nagasawa. Oxford: Oxford University

- Press.
- Chardin, Pierre Teilhard de. 1959. *The Phenomenon of Man*. Translated by Bernard Wall. New York: Harper & Row.
- Descola, Philippe. 2013. *The Ecology of Others*.
- Dyson, Freeman. 1979. *Disturbing the Universe*. New York: Basic Books.
- Edwards, Paul, ed. 1967. *The Encyclopedia of Philosophy*. New York: Macmillan.
- Frankish, Keith. 2021. "Panpsychism and the Depsychologization of Consciousness." *Mind* 95.
- Freud, Sigmund. 2021. *Totem ve Tabu*. Translated by Z. Ünalın. İstanbul: Karpa Yayınları.
- Glaser, Barney G. 2004. "Remodeling Grounded Theory." *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* 5 (2). <http://www.qualitative-research.net/fqs/>.
- Glaser, Barney G., and Anselm L. Strauss. 1967. *The Discovery of Grounded Theory*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Goff, Philip. 2017. *Consciousness and Fundamental Reality*. Oxford: Oxford University Press.
- Göney, Y. E. 2018. 21. Yüzyılda Panpsişizm: Fizikselci İçkin Doğa Yorumu. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Kristeller, Paul Oskar. 1964. *Eight Philosophers of the Italian Renaissance*. Stanford: Stanford University Press.
- LeBuffe, Michael. 2006. "Spinoza's Psychological Theory." In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edited by Edward N. Zalta.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. 1969. *Philosophical Papers and Letters*. 2nd ed. Edited and translated by L. E. Loemker. Dordrecht: D. Reidel.
- Leidenhag, Joanna. 2022. "Panpsychism and God." *Philosophy Compass* 17 (12): 1–11. <https://doi.org/10.1111/phc3.12889>.
- Lotze, Hermann. 2007. *Microcosmos: An Essay Concerning Man and His Relation to the World (1885)*. Translated by Elizabeth Hamilton. London: T&T Clark.
- Mettrie, Julien Offray de La. 1996. *Machine Man and Other Writings*. Translated by Ann Thomson. Cambridge: Cambridge University Press.
- Montero, Barbara Gail. 2017. "What Is the Combination Problem?" In *Panpsychism: Contemporary Perspectives*, edited by Godehard Brüntrup and Ludwig Jaskolla. New York: Oxford University Press.
- Nagel, Thomas. 1979. *Mortal Questions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rensch, Bernhard. 1977. "Arguments for Panpsychistic Identism." In *Mind in Nature: Essays on the Interface of Science and Philosophy*, edited by David Ray Griffin and John B. Cobb Jr.
- Russell, Bertrand. 2013. *The Analysis of Mind (1921)*. Edited by David B. Widger. <https://www.gutenberg.org/files/2529/2529-h/2529-h.htm>.
- Schiller, Herbert. 1993. *Zihin Yönlendirenler*. Translated by C. Çerit. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Seager, William. 2017. "Panpsychist Infusion." In *Panpsychism: Contemporary Perspectives*, edited by Godehard Brüntrup and Ludwig Jaskolla. Oxford: Oxford University Press.